

Dr. Gintaras Chomentauskas

Dr. Edita Dereškevičiūtė

Dovilė Murauskienė

Smurtas

artimoje aplinkoje

Atpažinimas, pagalba, prevencija

ŽMOGAUS STUDIJŲ CENTRAS

LIETUVOS POLICIJA

norway
grants

Vilnius, 2017

UDK 343.5(474.5)

Ch476

Autoriai

dr. Gintaras Chomentauskas

dr. Edita Dereškevičiūtė

Dovilė Murauskienė

Recenzentai

dr. Visvaldas Legkauskas

dr. Eglė Matuizienė

Redagavo

UAB Kalbos ir komunikacijų centras

Dizainas

Deimantė Rybakovienė

Leidėjas

UAB Žmogaus studijų centras, Vilnius, 2017

ŽMOGAUS STUDIJŲ CENTRAS

Šis leidinys yra parengtas Policijos departamentui prie Lietuvos Respublikos Vidaus reikalų ministerijos įgyvendinant Norvegijos finansinio mechanizmo programos ir Lietuvos Respublikos biudžeto lėšomis finansuojamą projektą „Lietuvos ir Norvegijos policijos bendradarbiavimas ir gebėjimų stiprinimas kovojant su smurtu artimoje aplinkoje ir smurtu lyties pagrindu“. Projekto Nr. NOR-LT10-VRM-01-TF-01-003.

LIETUVOS POLICIJA

NORVEGIJOS PARAMA LIETUVAI:
partnerystė vertybėms
kurti ir išsaugoti

ISBN 978-609-438-015-0

Turinys

1. ES dėmesys smurtą patyrusiems asmenims	5
2. Smurtas artimoje aplinkoje. Samprata, jo rūšys, paplitimas, priežastys, atpažinimas	9
3. Smurto trumpalaikis ir ilgalaikis poveikis. Jo kognityvinės, emocinės, elgesio ir socialinės pasekmės. Psichologinė krizė. Pagalba ją įveikiant.....	21
4. Asmens pažeidžiamumo nustatymas.....	39
5. Bendravimas su smurtą artimoje aplinkoje patyrusiu asmeniu baudžiamojo proceso metu. Kaip išvengti antrinės viktimizacijos ir suteikti paramą	45
6. Smurto artimoje aplinkoje prevencija ir kaip išvengti pakartotinės viktimizacijos: pareigūnų ir NVO, bendruomenių bendradarbiavimas.....	49
7. Kur kreiptis pagalbos?	61
Literatūros sąrašas.....	68

1. ES dėmesys smurtą patyrusiems asmenims

Pastaruosius dešimtmečius pagrįstai galima vadinti žmogaus teisių pripažinimo ir siekio jas užtikrinti auksiniu amžiumi. Visuomenė vis labiau kreipia dėmesį ir žmogaus teises srityse, kurios anksčiau buvo laikomos privačiu gyvenimu. Paaiškėjo, kad smurtas artimoje aplinkoje – itin paplitęs ir labai žalojantis veiksnys, kuriam sustabdyti reikalingos ir visuomenės, ir teisėsauogos bendros pastangos.

Panašiai kito ir teisėsauogos požiūris į nukentėjusįjį. Baudžiamasis procesas iš formalaus tiesos nustatymo bei kaltininko nubaudimo proceso virs-ta procesu, kuriuo siekiama ne tik atkurti pažeistas žmogaus teises, bet ir siekiama suteikti neatidėliotiną paramą smurto aukoms. Todėl ir nuo nusikalstamos veikos nukentėjęs asmuo nebelaikomas beteisiu įrodymų, reikalingų nuteisti smurtautoją, šaltiniu ir nebėra, kaip buvo teigiama anksčiau, „pamirštąja baudžiamojo proceso šalimi“ (Wemmers, 2009). Jis suvokiamas kaip teisių ir teisėtų interesų turintis asmuo, kuriam privalu suteikti paramą, padėsiančią kuo greičiau grįžti į visavertį gyvenimą. Šiandien nukentėjusysis teisėtai reikalauja valstybės pagalbos ir visiškai pagrįstai siekia komforto baudžiamojo proceso metu (Chomentauskas, Dereškevičiūtė, Murauskienė, 2015, 2016).

Kintanti paradigma, kad teisingumas, be teisingumo vykdymo, turi atsižvelgti į aukų psichologinius poreikius, psichologinio saugumo užtikrinimą ir siekti suteikti paramą pažeidžiamiesiems asmenims, kad jie galėtų kiek galima greičiau atsigauti po patirtos traumos, atspindėta Europos Parlamento ir Tarybos direktyvoje 2012/29/ES (Direktyva), kuri iš dalies įgyvendinta jau ir Lietuvoje. Smurto artimoje aplinkoje aukų apsauga yra viena iš Direktyvos prioritetinių sričių.

Demokratinėms valstybėms susirūpinus nukentėjusiųjų gerove ir jų reabilitacijos procesu, imta identifikuoti nusikalstamas veikas, nuo kurių nukentėję asmenys reikalingi ypatingo dėmesio. Su smurtu artimoje aplinkoje susijusios nusikalstamos veikos tokio dėmesio sulaukė dėl šios problemos masto, kurį pui-

kiai iliustruoja oficiali statistika. Pagal Informatikos ir ryšių departamento prie Vidaus reikalų ministerijos (VRM) pateikiamus duomenis, nuo 2015 m. užfiksuota 38 510 pranešimų policijai dėl smurto artimoje aplinkoje – 31,2 proc., arba beveik trečdaliu daugiau negu 2014 metais. Dėl 10 703 pranešimų pradėti ikiteisminiai tyrimai. Beveik visada šeimoje smurtauja vyrai – jie yra įtariamieji daugiau negu devyniais atvejais iš dešimties (92,4 proc.). Dažniausiai dėl smurto artimoje aplinkoje kenčia moterys: jos nukentėjusiomis pripažintos 79,3 proc. visų atvejų. 14,5 proc. nukentėjusių sudaro vyrai, 6,2 proc. – vaikai. Smurtas artimoje aplinkoje nėra vienkartinis veiksmas. Net 2 717 įtariamųjų smurtu – 17 proc. – 2014–2015 m. laikotarpiu apkaltinti tuo buvo daugiau negu vieną kartą. Absoliutus rekordas yra 11 kartų: tiek skirtingų ikiteisminių tyrimų dėl smurto artimoje aplinkoje pradėta vieno įtariamojo atžvilgiu. 84,6 proc. ikiteisminių tyrimų pradėta pagal Baudžiamojo kodekso (BK) 140 straipsnį (fizinio skausmo sukėlimas ar nežymus sveikatos sutrikdymas), 13,4 proc. pagal BK 145 straipsnį (grasinimas nužudyti ar sunkiai sutrikdyti žmogaus sveikatą arba žmogaus terorizavimas). Dėl smurto artimoje aplinkoje užregistruotos nusikalstamos veikos sudarė net 14,8 proc. viso nusikaltimų Lietuvoje skaičiaus (žr. 3 internetinį šaltinį). Žvelgdami į šiuos skaičius, galime užtikrintai sakyti, kad požiūrio į nukentėjusiuosius keitimas baudžiamajame procese yra ypač svarbus smurtą artimoje aplinkoje patiriantiems asmenims. Ne tik dėl dažnumo, bet ir dėl ypatingos, ilgalaikės ir pasikartojančios žalos, kuri yra daroma nukentėjusiesiems.

Europos Parlamento 2009 m. lapkričio 26 d. rezoliucijoje dėl smurto prieš moteris panaikinimo sakoma, kad smurtas prieš moteris drauge yra ir smurtas prieš vaikus. Jis veikia jų psichologinę būseną visą moterų gyvenimą; smurtas prieš moteris motinas tiesiogiai arba netiesiogiai veikia jų vaikus ir turi ilgalaikį neigiamą poveikį jų emocinei ir psichinei sveikatai, gali sukelti smurto ir prievartos ciklą, persiduodantį iš kartos į kartą. Todėl valstybės narės raginamos užtikrinti ir tokių nusikaltimų prevenciją, ir tinkamą, adekvačią kovą su jomis. 2013 m. Lietuva prisijungė prie 2011 m. priimtos Europos Tarybos konvencijos „Dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir šalinimo“. Šios konvencijos 12 straipsnyje kalbama apie būtinumą imtis priemonių, skatinančių įgyvendinti socialinių ir kul-

tūrinių moterų ir vyrų stereotipų pokyčius, siekiant panaikinti nuostatas, papročius, tradicijas ir visas kitas praktikas, grindžiamas moters žemesnės padėties idėja arba stereotipiniais moterų ir vyrų vaidmenimis.

Šių tarptautinių dokumentų logiška tęsa tapo minėtoji 2012 m. spalio 25 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/29ES, kurioje nustatomi būtiniausi nusikaltimo aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai. Direktyvoje pabrėžiama, kad nusikaltimų aukos turėtų būti pripažįstamos aukomis ir su jomis turėtų būti elgiamasi pagarbiai, jautriai ir profesionaliai, nediskriminuojant jų jokia pagrindu. Visų kontaktų metu su kompetentingomis valdžios institucijomis, kurių veikla susijusi su baudžiamuoju procesu, ir visose su aukomis ryšius palaikančiose tarnybose, pavyzdžiui, paramos aukoms ar atkuriamojo teisingumo paslaugų tarnybose, turėtų būti atsižvelgiama į aukų asmeninę padėtį ir neatidėliotinus poreikius, amžių, lytį, galimą negalią ir brandą, visapusiškai gerbiant jų fizinę, psichinę ir moralinę neliečiamybę. Nusikaltimų aukos turėtų būti apsaugotos nuo antrinės ir pakartotinės viktimizacijos, bauginimo bei keršto, joms turėtų būti teikiama tinkama parama.

Direktyvoje pabrėžiama, kad artimųjų smurtas yra didelė ir dažnai užslėpta socialinė problema, kuri gali būti nuolatinių psichologinių ir fizinių traumų su sunkiomis pasekmėmis priežastis, nes smurtauja asmuo, kuriuo auka turėtų pasitikėti. Todėl artimųjų smurto aukoms gali reikėti specialių apsaugos priemonių. Moterys šios rūšies smurtą patiria neproporcingai dideliu mastu, ir padėtis gali būti daug sunkesnė, jei moteris nuo smurtautojo yra ekonomiškai ar socialiai priklausoma arba nuo jo priklauso jos teisė gyventi konkrečioje vietoje.

Asmenims, kurie yra ypač pažeidžiami, reikėtų suteikti specialistų paramą ir teisinę apsaugą. Specialistų paramos tarnybos turėtų būti grindžiamos integruotu ir tiksliniu požiūriu. Jį taikydamos jos turėtų atsižvelgti į specialius aukų poreikius, dėl nusikalstamos veikos patirtos žalos sunkumą, taip pat į aukų, nusikaltėlių, vaikų ir jų platesnės socialinės aplinkos ryšius. Pagrindinė šių tarnybų ir jų darbuotojų užduotis turėtų būti informuoti aukas apie šioje Direktyvoje nustatytas teises, kad jos galėtų priimti sprendimus

palankioje aplinkoje, kurioje su jomis elgiamasi oriai, pagarbiai ir jautriai. Kita užduotis – suteikti paramą aukai, kad ji greičiau atsigaūtų po patirtos žalos. Paramos rūšys, kurias tokios specialistų paramos tarnybos turėtų teikti, gali apimti prieglobsčio ir saugaus apgyvendinimo suteikimą, skubios medicininės paramos suteikimą, nukreipimą atlikti medicininę ir teismo apžiūrą, kad būtų surinkti įrodymai išžaginimo ar seksualinės prievartos atvejais, trumpalaikes ir ilgalaikes psichologines konsultacijas, pagalbą patyrus traumą, teisines konsultacijas ir specialias paslaugas vaikams, kaip tiesioginėms ar netiesioginėms aukoms.

2011 m. buvo priimtas Lietuvos Respublikos Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas, kurio pagrindinis tikslas – ginti asmenis artimoje aplinkoje nuo smurto, dėl jo žalos visuomenei priskiriamos prie visuomeninę reikšmę turinčių veikų, operatyviai reaguoti į iškilusią grėsmę, imtis prevencijos priemonių, taikyti apsaugos priemones. Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodeksas (BPK) yra pagrindinis teisės aktas, reglamentuojantis ikiteisminio tyrimo ir teismo bylos nagrinėjimo eigą, tvarką ir taisykles. Todėl tais atvejais, kai dėl smurto artimoje aplinkoje pradedamas ikiteisminis tyrimas, visi procesiniai veiksmai turi būti atliekami vadovaujantis šiuo įstatymu.

Apibendrintai tariant, nacionaliniuose teisės aktuose smurto artimoje aplinkoje problema **sprendžiama trimis pagrindinėmis kryptimis**. Pirmiausia, numatant smurto artimoje aplinkoje prevencines priemones. Antra, numatant priemones greitai ir efektyviai reaguoti į informaciją apie smurto artimoje aplinkoje atvejus ir užkardyti tolesnius smurtautojo neteisėtus veiksmus, užtikrinti saugią aplinką nukentėjusiajam. Trečia, suteikiant kompleksinę pagalbą nukentėjusiajam nuo smurto artimoje aplinkoje iki pradedant baudžiamąjį procesą ir jo metu. Detaliau šios kryptys bus aptartos šeštojo leidinio dalyje, kalbant apie pirminės ir pakartotinės viktimizacijos prevenciją.

2. Smurtas artimoje aplinkoje. Samprata, jo rūšys, paplitimas, priežastys, atpažinimas

2.1. Smurto artimoje aplinkoje samprata

Lietuvos Respublikos Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas smurtą apibrėžia taip: „*Smurtas – veikimu ar neveikimu asmeniui daromas tyčinis fizinis, psichinis, seksualinis, ekonominis ar kitas poveikis, dėl kurio asmuo patiria fizinę, materialinę ar neturtinę žalą.*“ Šio įstatymo pagrindinis tikslas – ginti asmenis nuo smurto artimoje aplinkoje, kurią sudaro asmenys, siejami arba praeityje sieti santuokiniais, partnerystės, svainystės ar kitais artimais ryšiais, taip pat asmenys, kartu gyvenantys ir tvarkantys bendrą ūkį (Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo 1 straipsnio 1 dalis). Taigi įstatymų leidėjas smurto artimoje aplinkoje sampratą sieja su smurtautojo ir aukos šeiminių ar kitais artimais ryšiais, bendra gyvenamąja vieta, todėl tas pats įstatymas taikytinas tiek smurto prieš suaugusiuosius, tiek prieš vaikus atvejais.

Įvairiose šalyse naudojami kiek kitokie smurto artimoje aplinkoje (angl. *Domestic Violence*) apibrėžimai, tačiau paprastai sutariama, kad tai yra kontroliuojantis, prievartinis, gąsdinantis elgesys, tiesioginis smurtas, nukreiptas į esamus ar buvusius intymius partnerius ar šeimos narius. Smurto artimoje aplinkoje sąvoka paprastai susiaurintai taikoma apibūdinti asmenų, kuriems yra per 16 metų, sąveikai (žr. 1 internetinį šaltinį). Smurtas prieš vaikus dažniausiai aptariamas kaip susijusi, bet atskira veikla. Nors Lietuvoje smurto prieš vaikus artimoje aplinkoje užkardymas patenka į pirmiau minėto įstatymo taikymo sritį, atsižvelgdami į vaikų padėties specifiškumą, šiame leidinyje analizuosime tik smurtą prieš suaugusius asmenis artimoje aplinkoje.

Smurto artimoje aplinkoje šerdį sudaro kontroliuojantis ar prievartinis elgesys.

Kontroliuojantis elgesys pasireiškia labai įvairiai – kaip nuolatinis siekis pajungti sau kitą žmogų, padaryti jį priklausomą. Tai gali būti nuolatinis kito

asmens gyvenimo reguliavimas, naudojamos ekonominės priemonės, atribojant jį nuo išteklių, neleidžiant jam savarankiškai veikti, tenkinti savo poreikius, naudojimas kitu žmogumi ar jo ištekliais savo poreikiams tenkinti ir pan.

Prievartinis elgesys reiškiasi kaip fizinė ar seksualinė prievarta, taip pat kaip užsipuolimai, grasinimai, pažeminimai, gąsdinimai ar kitoks elgesys, kuriuo siekiama įskaudinti, sužeisti, nubausti ar įbauginti kitą asmenį.

2.2. Smurto rūšys

Dažnai visuomenėje smurtas supaprastintai suvokiamas kaip fizinis ar seksualinis smurtas, kai asmeniui padaroma žala yra akivaizdi ir gali būti lengvai nustatyta. Tačiau smurtas reiškiasi labai įvairiai, o jo mažiau pastebimos formos neretai sukelia dar stipresnius neigiamus padarinius nei akivaizdus fizinis smurtas. Skiriamos kelios smurto rūšys, tačiau jį gali reikšti ir kitomis formomis.

Fizinis smurtas. Įvairūs būdai, kuriais asmeniui sukeliamas skausmas ir padaroma fizinė žala: mušimas, spardymas, stumdymas, gnaibymas, kandžiojimas, plaukų rovimas, deginimas, smauginimas ir kt.

Kauno apylinkės teismo nuosprendžiu Jurijus nuteistas už tai, kad savo namuose, būdamas neblaivus, sugyventinei sudavė vieną kartą pagaliu į galvą ir ne mažiau kaip du kartus į rankas, sukeldamas jai fizinį skausmą.

Vilniaus rajono apylinkės teismo nuosprendžiu Vidmantas nuteistas už tai, kad savo namuose, būdamas apsvaigęs nuo alkoholio, konflikto metu panaudojo fizinį smurtą prieš savo šeimos narį – sugyventinę: tyčia vieną kartą trenkė kumščiu jai į veidą – nosies sritį, tampė už plaukų, taip sukeldamas nukentėjusiajai fizinį skausmą.

Seksualinis smurtas. Tai ne tik prievartavimas. Kiekvienas atvejis, kai asmuo nesutinka dalyvauti seksualiniuose veiksmuose, kai yra verčiamas dalyvauti nesaugiamo ar žeminančiame sekse, yra seksualinis smurtas.

Kauno apylinkės teismo nuosprendžiu Algirdas nuteistas už tai, kad, būdamas apsvaigęs nuo alkoholio, savo namuose žodžiais pagrasinęs sutuoktinę

sumušti, po to, panaudodamas fizinį smurtą, suėmęs ją už rankos ir jėga užstūmęs į antrąjį namo aukštą, įstūmė ją į lovą, kur prievarta praskėtė kojas, jėga laikė rankas, tokiu būdu atimdamas galimybę priešintis ir prieš sutuoktinės valią su ja lytiškai santykiavo.

Psichologinis (emocinis) smurtas. Reiškiasi labai įvairiai: šaukimu, žeminimu, apvardžiovimu, kaltinimu, gėdinimu, atribojimu nuo kitų žmonių, įbauginimu, grasinimais ir pan. Juo sąmoningai siekiama padidinti asmens nuolankumą ir priklausomybę. Iš esmės visos smurto rūšys yra lydimos ir palaikomos psichologinio smurto.

Kauno apylinkės teismo baudžiamuoju įsakymu Mykolas nuteistas už tai, kad, būdamas apsvaigęs nuo alkoholio, savo buvusios sutuoktinės atžvilgiu naudojo psichinę prievartą, t. y. grasino žodžiais, tokiais kaip „nužudysiu tave, užmušiu“, bei, patvirtindamas savo grasinimų realumą, peiliu badė į stalą, tuo baugindamas nukentėjusiąją ir taip priversdamas ją jausti nuolatinę baimę bei netikrumą.

Ekonominis (finansinis) smurtas. Jis riboja asmens galimybes gauti pagalbą ar gyventi labiau nepriklausomą gyvenimą. Reiškiasi įvairiai: pinigų kontrole, griežtos atskaitomybės už išleistus pinigus reikalavimu, finansinių išteklių naudojimu tenkinant tik savo poreikius, draudimu kitam asmeniui naudotis finansais ar kreditinėmis kortelėmis, apribojimais tenkinant pagrindinius poreikius, gaunant reikalingas medicinines ar kitas paslaugas, neleidžiant ar trukdant savarankiškai dirbti. Šios rūšies smurtas sunkiau įrodomas, jam reikia išsamesnės aplinkybių analizės.

2.3. Smurto paplitimas

Smurtas artimoje aplinkoje yra labai paplitęs reiškinys, kurio mastą tik dabar pradėdame suprasti. Dažniausiai jo aukomis tampa moterys. Bene pirmojoje tokios apimties studijoje „Smurtas prieš moteris“ (angl. „*Violence against women*“), atliktoje Pasaulio sveikatos organizacijos (PSO) 2013 m., teigiama, kad:

- smurtą prieš moteris dažniausiai naudoja intymus partneris. Net 30 proc. pasaulio moterų yra patyrusios intymaus partnerio smurtą;
- 38 proc. nužudytų moterų žuvo nuo jų intymųjų partnerių rankos;
- 42 proc. moterų, patyrusių intymaus partnerio fizinį ar seksualinį smurtą, dėl to patyrė ir fizinių sužalojimų;
- moterys, patyrusios tokį smurtą, beveik dukart dažniau kentėjo nuo depresijos ir nerimo nei kitos moterys.

Panaši smurto statistika yra ir Europos Sąjungoje, nors gerokai aukštesnis pragyvenimo lygis, lyginant su pasaulio vidurkiu, atrodytų, turėtų lemti geresnį partnerių elgesį vienas su kitu. Europos Sąjungos pagrindinių teisių agentūros (angl. *European Union Agency for Fundamental Rights*, FRA) 42 tūkst. moterų visose 28 Europos Sąjungos valstybėse apklausos ataskaita (2014) atskleidžia, kad smurtas prieš moteris, taip pat ir artimoje aplinkoje, yra labai dažnas:

viena iš trijų moterų (33 proc.) ES nuo 15 metų amžiaus yra patyrusi fizinį ir (arba) seksualinį smurtą (ne tik artimoje aplinkoje). Lietuvoje tai patyrė 31 proc. moterų;

iš visų partnerių turinčių ar turėjusių moterų (t. y. artimoje aplinkoje) 22 proc. nuo 15 metų amžiaus yra patyrusios partnerio fizinį ir (arba) seksualinį smurtą. Lietuvoje tokių moterų yra 24 procentai.

Psichologinis partnerių smurtas taip pat labai paplitęs. Remiantis FRA apklausos rezultatais, dvi iš penkių moterų (43 proc.) yra patyrusios kokį nors dabartinio ar buvusio partnerio psichologinį smurtą. Tai gali būti psichologiniu smurtu pagrįstas arba kontroliuojantis elgesys (pavyzdžiui, mėginimas neleisti susitikinėti su draugais ar lankytis pas artimuosius ar gimines), ekonominis smurtas (pavyzdžiui, draudimas dirbti ne namie) ir šantažas. Tai, be kita ko, 25 proc. moterų, kurias partneris menkino ar žemino privačioje aplinkoje, 14 proc. moterų, kurioms partneris grasino fiziniu smurtu arba grasino sužaloti joms svarbų asmenį, ir 5 proc. moterų, kurioms partneris uždraudė išeiti iš namų, atėmęs jų automobilio raktus arba jas užrakinęs.

2.4. Smurto priežastys ir dinamika

Kultūriniai skirtumai. Tarptautiniai tyrimai rodo, kad plačiaja prasme smurtą prieš moteris lemia trys pagrindiniai veiksniai: 1) nelygus jėgos ir išteklių paskirstymas tarp moterų ir vyrų; 2) rigidiški, siauri vyrų ir moterų vaidmenys bei stereotipai; 3) prievartą palaikanti kultūra (Ellsberg, Bott, Morrison, 2007; Jewkes, 2002). Šie veiksniai veikia visuomenės lygmeniu ir į juos būtina atsižvelgti, tačiau jie mažai paaiškina smurto priežastis konkrečiu atveju ir tai, kaip jas įveikti šeimos ar bendruomenės lygmeniu.

Visuomenėje dažna nuomonė, kad smurtas artimoje aplinkoje būdingas asocialiems, žemo kultūros lygio ir išsilavinimo asmenims, nusikaltėliams ar žmonėms, turintiems rimtų psichikos problemų. Tačiau realiai smurtas artimoje aplinkoje stebimas labai skirtinguose konkrečios visuomenės sluoksniuose (nuo asocialių šeimų iki aukštuomenės). Smurtas, atrodo, yra glaudžiai susijęs su asmenų psichologinėmis problemomis, netinkama emocijų kontrole, nemokėjimu spręsti konfliktų, išmoktu elgesiu, aukos ir smurtautojo bendravimo ypatybėmis, turimomis smurtą pateisinančiomis vertybėmis.

Smurtas teisės požiūriu yra baudžiamąją atsakomybę užtraukiantis nusikaltimas, kurį reikia nutraukti ir už kurį asmenys yra baudžiami kriminalinėmis bausmėmis. Tačiau psichologiniu požiūriu smurtas artimoje aplinkoje yra sudėtingas ir paradoksalus reiškinys. Nesuprasdami jo gilesnės dinamikos, vargu ar galėsime pasirinkti tinkamas priemones jam užkardyti, prevencijai ar pagalbai užtikrinti.

Aptarkime vienos šeimos istoriją. *Jonas ir Marytė susituokė iš meilės ir, atrodė, vienas dėl kito galėtų nuversti kalnus. Gimus vaikui ir padidėjus namų ūkio ir vaiko priežiūros darbams, Marytė pasidarė irzlesnė ir ne taip, kaip anksčiau, džiaugėsi Jono draugija, nesugebėdavo kaip anksčiau „sušvelninti“ jo prastos nuotaikos grįžus iš darbo. Prasidėjo pirmieji barniai, vis garsėjo balsai, prasidėjo abipusiai kaltinimai, pasibaigiantys lėkščių daužymu, „nekalbadieniais“ ir lėtu susitaikymu. Tie „taikos“ laikotarpiai vis trumpėjo, o barnių intensyvumas vis didėjo. Kartą Jonas nesusivaldęs smogė Marytei. Marytė pa-*

grasino išeiti pas motiną, taip ir padarė. Jonas kitą dieną atvyko į jos namus, atsiprašinėjo, Marytė jam atleido ir grįžo namo. Susitaikymas šį kartą buvo ilgesnis, tačiau kitas kivirčas vėl baigėsi smūgiais, Marytės kūno sužalojimu ir grasinimais pakarti ir ją, ir vaiką, ir jos motiną. Šį kartą Marytė nebedrįso nei išvykti, nei ieškoti pagalbos. Išmoko gyventi savo uždarą gyvenimą, mažiau pakliūti vyrui į akis. Tačiau Naujųjų metų naktį abu vėl susipyko, ji pasakė, kad skiriasi, jis jai tvojo ranka, ji jam peiliu, o jis jai – kirviu... Istorija baigėsi tragiškai, tačiau jos raida yra labai gerai pažįstama ne vienai šeimai – negalėjimas ir nemokėjimas spręsti konfliktų ar prieštaravimų labai dažnai baigiasi destruktiviu barniu, pykčio, beviltiškumo ir bejėgiškumo jausmais ar net sustiprėja iki nevaldomo smurto.

Emocinės priežastys. Didysis žmogiškasis paradoksas – prieš artimus smurtaujama tiek pat dažnai ar net dažniau nei prieš atsitiktinius žmones. Lietuvoje fizinį ir (arba) seksualinį smurtą moterys (nuo 15 metų amžiaus) iš dabartinio ar buvusio partnerio patyrė 24 proc., o iš bet kurio kito asmens – 16 procentų. Kodėl? Stiprios emocijos kyla mums reikšmingose srityse su mums svarbiais asmenimis. Tokiais kaip mylimasis, sutuoktinis, partneris. Ne veltui sakoma: „nuo meilės iki neapykantos – vienas žingsnis“. Kai susiduriame su nepageidaujama santykių su artimu žmogumi pokyčiais, jie mus žeidžia gerokai stipriau ir dažniau. Emocijos ypač stiprios, kai paliečiami giluminiai santykių aspektai, išskyla išsiskyrimo pavojus, paaiškėja partnerio neištikimybė. Gerai žinomas faktas, kad tokių įvykių fone dažnai prarandama savikontrolė ir griebiamasi fizinio smurto. Nurodoma, kad net 85 proc. Kanadoje vyrų įvykdytų žmonių žmogžudysčių yra dėl pavydo, o Teksaso įstatymai net iki 1974 m. pripažino sutuoktinio žmogžudystę dėl neištikimybės kaip pateisinamą priežastį. (Buss, 2005)

Tai, kas parašyta pirmiau, niekaip nepateisina smurto – žmogus gali ir turi kontroliuoti savo elgesį, žalojantį kitus. Tačiau kartu mes turėtume suprasti šio reiškinio sudėtingumą, kurio dalį sudaro primityvūs, evoliuciškai susiformavę, tačiau šiuolaikinėje visuomenėje visai nepriimtini ir neleistini reagavimo būdai. Taip pat turime suprasti ir tai, kad smurtautojas yra įsiskęs į ydingą bendravimo per smurtą ratą ir negali rasti būdo, kaip iš jo išeiti.

Nors tai skamba paradoksaliai, jam taip pat reikalinga pagalba, keičiant elgesį, žalojančį ne tik jo artimus žmones, bet ir jį patį.

Siekis kontroliuoti. Dažnai supaprastintai manoma, kad smurtautojas yra patologiškai agresyvus asmuo ar psichinis ligonis, neatsakantis už savo veiksmus, arba asmuo, visai nemokantis susivaldyti. Tai – netiesa. Smurtautojai dažnai neturi akivaizdžių asmenybės bruožų, kad juos būtų galima lengvai atpažinti, atskirti nuo kitų. Smurtautojai paprastai gana gerai kontroliuoja save pareigūnų akivaizdoje, susidūrę su stipresniu ar autoritetą turinčiu asmeniu. Jie yra ir susivaldantys, gali būti draugiški kaimynams, bendradarbiams ir kitiems. Už namų ribų jie gali atrodyti net nuolankūs. Nors dažnai manoma, kad smurtautojas imasi smurto tik veikiamas stiprių emocijų, tačiau tai netikslu. Smurtas yra tikslingas ir sąmoningas veiksmas. Nuolat smurtaujančiam asmeniui būdinga, kad už jo elgesio slypi gilesnis ir nuoseklesnis motyvas – jis naudoja jėgą norėdamas įtvirtinti savo valdžią šeimoje ir laimėti kitų šeimos narių nuolankumą. Smurtas yra priemonė, naudojama pasiekti, kad kiti elgtųsi taip, kaip smurtautojas nori. Jis yra išmoktas kontrolės, manipuliacijos būdas ir jis, kaip rodo smurtautojo patirtis, yra efektyvus.

Smurtautojas į kitą žmogų žiūri kaip į savo nuosavybę, todėl reikalauja besąlygiško paklusnumo. Nuolankumui pasiekti taikomos priemonės gali būti pačios įvairiausios. Ir tiesmukos fizinės bausmės, kurias jis taiko „nepaklusniems“ šeimos nariams, ir rafinuota pašaipa, nuolat žeidžianti šeimos narių savigarbą ir skatinanti elgtis pagal smurtautojo scenarijų, ir finansinių išteklių griežtas valdymas, leidžiantis jam apdovanoti ar skirti nuobaudas. Taip siekiama sugniuždyti kito asmens pasitikėjimą savimi ir savarankiškumą, padarant jį nuolankų smurtautojo poreikių tenkintoją ir negalintį pasitraukti iš žalojančio ryšio.

Smurtas paprastai prasideda, kai vienas iš partnerių turi didelį norą kontroliuoti ar dominuoti. Šis noras gali kilti ir dėl žemo savęs vertinimo, perdėto pavydumo, nesugebėjimo kitais būdais reguliuoti santykių ar dėl nevisavertiškumo jausmo, kylančio lyginant save su partneriu (dėl fizinio patrauklumo, statuso, išsilavinimo).

Smurto formos kinta, priežastys išlieka. Smurtas – pasikartojantis elgesys, kurio motyvas – kitų žmonių, santykių kontrolė. Toliau pateikiame smurto modelį, kuriame atspindėtos smurto formos ir jų tarpusavio ryšys. Reiškinių centre – neribotos valdžios ir kontrolės siekis, ignoruojantis kitų poreikius, jausmus, unikalumą, savarankiškumą. Šio siekio išoriniame rate – fizinė ir seksualinė prievarta. Tačiau valdžios ir kontrolės mažiau pastebimos apraiškos formos yra arčiau rato centro. Jų žalojantis poveikis gali būti net didesnis, nes yra mažiau pastebimas, kartais nėra net įvardijamas kaip smurtas, todėl gali trukti labai ilgą laiką, aukai net nesuprantant, kad ji yra patekusi į žalojančio santykio pinkles. Šiame viduriniame rate įrašytas elgesys paprastai pranašauja vis grubesnes prievartos formas. Pateikiame mūsų modifikuotą smurto rato modelį (žr. 2 internetinį šaltinį).

Spaudimas ir grasinimai veiksniu ar žodžiu (išsiskirti, nusižudyti, pranešti atsakingoms tarnyboms), siekiant pakeisti asmens elgesį ar patenkinti savo poreikius (taip pat ir seksualinius).

Bauginimas. Judesiai, mimika, veiksmai, verčiantys bijoti (naikina daiktus, žaloja gyvūnus, demonstruoja ginklus, gąsdinančiai elgiasi su jais, agresyviai vairuoja, naudoja prievartą prieš kitus asmenis).

Emocinė prievarta. Žeminimas, taip pat ir kitų akivaizdoje. Nuolatinė kritika ir sarkazmas. Vertimas jaustis fiziškai, psichiškai nevisaverčiu, vertimas jaustis kalnu, nedėkingu ir pan.

Izoliavimas. Kišimasis į kito asmens gyvenimą kontroliuojant, ką jis daro, su kuo ir kaip bendrauja, ką skaito ir pan. Bandydas apriboti išorinį aktyvumą. Jausmų (pavydo, liūdesio ir pan.) naudojimas, pateisinant savo veiksmus.

Minimizavimas, neigimas ir kaltinimas. Pastanga sumažinti ir paneigti partnerio priekaištus dėl prievartos. Jam priskiriama atsakomybė už prievartą, kaltinimai dėl tokių santykių.

Vaikų pasitelkimas. Vertimas jaustis kalnu dėl vaikų, jų elgesio. Naudojimas vaiku kaip priemone kontroliuoti partnerį ar bendravimas su partneriu per vaiką. Gąsdinimai pasiimti vaikus ar apriboti bendravimą su jais.

Naudojimasis „privilegiuotojo“ padėtimi. Elgesys su partneriu kaip su tarnu. Vienasmeniškai priimami svarbiausi sprendimai. Namie elgesys kaip „kunigaikščio“. Nurodymai, kaip turi elgtis visi namiškiai.

Ekonominė prievarta. Trukdymas įsidarbinti ar išlaikyti darbą. Kito darymas ekonomiškai priklausomu, vertimas prašinėti pinigų. Kito pinigų nusavinimas. Finansinės padėties slėpimas, neleidimas naudotis šeimos finansiniais ištekliais.

1 pav. Smurto rūšys ir raiška.

Smurto ratas. Smurtautojas paprastai nėra toks visą laiką. Jei jis toks būtų, jam būtų labai sunku išsaugoti artimą santykį su savo partneriu. Juk smurtą patiriantys asmenys nėra įkalinti, tačiau patenka į tokį dviprasmišką santykį su smurtautoju – jis pririša, bet kartu nuo jo norisi pabėgti. Santykį, kurio negali nei patys pakeisti, nei ryžtasi nutraukti. Didelę laiko dalį smurtautojas gali būti mielas ir žaismingas, net paslaugus ir dėmesingas. Dėl šios aplinkybės smurto aukos prisiriša prie šio asmens, ir, nors ir smurtauja, jis joms išlieka kažkiek patrauklus. Smurtas dažniausiai yra cikliškas procesas, kai keičiasi smurto, susitaikymo, ramybės ir vėl smurto laikotarpiai. Ryškus pavyzdys yra paviešintos žinomo Lietuvos krepšinininko Gintaro Einikio pasikartojančios smurto ir susitaikymo su žmona istorijos. G. Einikis – tai areštinėje už smurtą, tai dienraščių nuotraukose – vėl susitaikęs su žmona.

Smurtautojas ir smurto auka atlieka savo vaidmenis savitai prisidedami prie smurto ciklo pasikartojimo. Schematiškai stadijos atrodo taip:

- neišspręstas nesutarimas, įtampa, susijusi su nepageidaujamu partnerio elgesiu;
- įtampa auga, nes nesutarimas nepašalinamas;
- smurtinis veiksmas ar jų seka, siekiant kontroliuoti kitą;
- smurtautojas atsiprašinėja, dažnai pažadėdamas pasikeisti ar kaltindamas auką, kad ji pati išprovokavo tokį elgesį;
- ramybės laikotarpis, tačiau jis, įsisukant smurto ratui, vis trumpėja.

Smurto ratą palaiko abu, nes nemoka kitaip išspręsti prieštaravimų, nemato realios galimybės jo nutraukti ar alternatyvos gyventi kitaip. Neretai abi į smurto ratą įsisukusios pusės nori jį nutraukti, bet nežino kaip. Laiku suteikta informacija ar psichologinė pagalba gali padėti pasiekti šį tikslą.

Smurtauti išmokstama. Kai kuriais atvejais smurtautojas vyras tiesiog mano, kad jam, kaip vyriškos lyties atstovui, leista naudoti visas priemones moteriai kontroliuoti: matydamas smurtą savo tėvų šeimoje, jis gali jį tiesiog vertinti kaip normalų elgesį, priimtina nesutarimų sprendimo būdą. Tyrimai rodo, kad smurtauti išmokstama šeimoje ar socialinėse grupėse, kuriose taip elgiamasi, siekiant patenkinti savo poreikius ir laimėti kitų nuolankumą. Kai kurie smurtautojai buvo ilgai trunkančio smurto aukomis. Yra pagrindo

teigti, kad mergaitės, stebėjusios smurtą savo tėvų šeimose, dažniau nei kitos vėliau pačios nukentčia nuo savo vyrų smurto.

Alkoholio įtaka. Nesaikingas alkoholio vartojimas gali prisidėti prie smurto proveržių, nes išgėręs asmuo sunkiau kontroliuoja savo agresyvius impulsus.

2.5. Smurto artimoje aplinkoje atpažinimas

Smurtas skirtingai reiškiasi, atsižvelgiant į jo rūšį, ir yra atpažįstamas pagal elgesį, aprašytą 1 pav. „Smurto rūšys ir raiška“. Fizinis smurtas atpažįstamas lengvai, nors dažnai nukentėjusysis dėl baimės, gėdos jausmo ar savitai suprantamo lojalumo šeimai yra linkęs tai slėpti ir neigti. Tačiau išoriniai sužeidimai ar pats smurto faktas yra gana lengvai nustatomi dalykai. Sunkiau nustatyti seksualinę prievartą. Jos gali būti dar labiau nenorima atskleisti ir dėl intymaus smurto pobūdžio, kurio viešinimas gali ilgam sukelti gėdos jausmą, aplinkinių pasmerkimą ar panieką. FRA tyrimas (Smurtas prieš moteris, 2014) nurodo, kad apie smurto atvejus retai pranešama policijai ir kitoms tarnyboms. Tik viena iš trijų partnerių smurto aukų apie pastarąjį sunkų smurto atvejį pranešė policijai ar kokiai nors kitai tarnybai. Tikėtina, kad prieš apsisprendamos pranešti apie partnerių smurtą moterys dažnai patiria keletą tokio smurto atvejų. Teismų praktika rodo, kad neretai fizinis ir seksualinis smurtas trunka dešimtmečius. Kodėl tylima?

1. Baimė, kad smurtautojas galės vėl smurtauti. Pakartotinė viktimizacijos baimė.

2. Gėda. Gėdijamasi savo būsenos, nepadorių įvykio detalių, savo bejėgiškumo susitvarkyti šeimoje. Gėdijamasi pasmerkimo, antrinės viktimizacijos.

3. Nepasitikėjimas savo jėgomis, nes smurtautojas ilgą laiką žlugdė nukentėjusiojo savigarbą, nepriklausomumo jausmą, galimybes megzti kitus socialinius ryšius ir kurti darbo karjerą.

4. Informacijos stygius apie tai, kur kreiptis, kokios pagalbos galima tikėtis ir kokių veiksmų bus imamasi prieš smurtautoją, kokia pagalba aukai bus suteikta.

Dar sudėtingiau atpažinti psichologinį smurtą, nes: a) nėra aiškių jo kriterijų; b) jis gali reikštis labai subtiliai; c) psichologinio smurto žalos požymiai nėra akivaizdūs.

Psichologinio smurto daromos žalos požymiai dažniausiai susiję su vyraujančiomis neigiamomis emocijomis, baime, bejėgiškumu, žemu savęs vertinimu, atsirandančiais kaip partnerio elgesio pasekmė.

Kaip apžvalginę smurto atpažinimo priemonę siūlytume toliau pateiktą klausimyną. Smurtą artimoje aplinkoje patiriantis asmuo paprastai teigiamai atsako į vieną ar kelis klausimus (jie susiję su skirtingomis smurto rūšimis) apie partnerį (žr. 4 ir 1 internetinius šaltinius).

Verčia jaustis nepatogiai ar bijoti?

Dažnai jus žemina, niekina, verčia jaustis beverčiu?

Nuolat tikrina, ką darote ir kur einate?

Žemina ar nepagarbiai apie jus kalba kitų žmonių akivaizdoje?

Stengiasi trukdyti susitikti su jūsų draugais ar šeima?

Verčia bijoti nesutikti ar pasakyti „ne“?

Trukdo naudotis internetu ar telefonu?

Nuolat priekaištauja dėl flirtavimo su kitais, nors tai ir netiesa?

Nurodinėja, kaip turi būti leidžiami buičiai skirti pinigai, ar neleidžia turėti pinigų savo reikmėms?

Trukdo įsidarbinti, mokytis, siekti karjeros tikslų?

Trukdo gauti medicininės paslaugas?

Fiziškai ar seksualiai smurtauja?

Spaudžia atlikti seksualinius ar kitus veiksmus, kurių jūs nenorite daryti?

Tiesiogiai ar netiesiogiai gąsdina dėl smurto (pavyzdžiui: padaryti fizinę žalą, žaloja daiktus, užrakina patalpose, pavojingai vairuoja siekdamas išgąsdinti)?

Grasina jus sužaloti arba grasina nusižudyti, kai sakote, kad norite nutraukti santykius?

Smurtauja prieš kitus asmenis jūsų akivaizdoje?

Didžiąją dalį išvardytų smurto požymių gali atpažinti ir kiti asmenys, tiesiogiai bendraujantys su potencialia auka. Tai gali būti artimi giminaičiai, kaimynai, bendradarbiai, gydytojai, mokytojai, kitas paslaugas teikianti institucija. Svarbiausia, pastebėjus aiškius smurto požymius, nedelsiant informuoti smurto auką apie pagalbos galimybes ir ją paskatinti kreiptis pagalbos.

3. Smurto trumpalaikis ir ilgalaikis poveikis. Jo kognityvinės, emocinės, elgesio ir socialinės pasekmės. Psichologinė krizė. Pagalba ją įveikiant

Fizinis, seksualinis smurtas dažniausiai sukelia individui traumuojančią poveikį, intensyvią stresą, kuris lemia savaiminius nevalingus žmogaus organizmo, psichikos ir elgsenos pokyčius.

Psichologinio pobūdžio nukentėjusiųjų ir liudytojų traumos išgyvenimas gali būti dviejų fazių: 1) tiesioginė (arba trumpalaikė) reakcija į nusikaltimą veiką; 2) ilgalaikė reakcija.

Esant psichologiniam ir kitų rūšių smurtui, poveikis mažiau pastebimas kaip tiesioginė reakcija į smurtą. Jis daugiau pasireiškia kaip ilgalaikis žalojantis poveikis asmenybei.

3.1. Tiesioginė reakcija į nusikaltimą

Žmogus, pamatęs ar atsidūręs grėsmę keliančioje situacijoje, per šimtas sekundės dalis patiria daug fiziologinių reakcijų, kurios keičia kūno ir psichikos funkcionavimą. Savo esme šie pokyčiai yra evoliuciškai susiformavusios „priemonės“, padedančios individui greičiau pabėgti iš situacijos, įgyti reikiamų jėgų kovai arba jos išvengti. Aprašomos keturios gynybinės reakcijos, priklausančios nuo to, kaip arti yra pavojus. Pirmoji reakcija yra intensyvus dėmesys, nukreiptas į galimą grėsmę, antroji ir trečioji – „bėgti

arba kovoti“ reakcijos, ketvirtoji – toninio nejudrumo reakcija, populiariai vadinama „sustingimo“ (angl. *freeze*) būseną.

Susidūręs su grėsme, žmogus dažniausiai reaguoja vienu iš trijų „kovok–bėk–sustink“ veikimo būdų. Intensyvios grėsmės akivaizdoje jis sąmoningai nesvarsto, kaip elgtis, tai – labai greitas ir nesąmoningas pasirinkimas, vykstantis per kelias sekundės dalis. Jis priklauso nuo momentinio situacijos įvertinimo ir asmens polinkio elgtis konkrečiu būdu. Paprastai asmenys, grėsmės akivaizdoje pasirinkę aktyvų pasipriešinimą, kovą, bandymą pabėgti iš situacijos ar pajutę, kad negali pajudėti, ir nesipriešina kito žmogaus agresijai, vėliau negali paaiškinti, kodėl jie būtent taip elgėsi. Grėsmės akivaizdoje tarsi automatiškai įsijungia mūsų reagavimo programa, kuri suaktyvina evoliuciškai užprogramuotas autonominės nervų sistemos (ANS) reakcijas, lemiančias fizinius ir psichinius pokyčius bei mūsų elgseną. Tai nereiškia, kad mes visiškai prarandame savo veiksmų sąmoningą kontrolę, tačiau ji labai stipriai sumažėja. Vis dėlto kai kuriais atvejais, kai žmogus patenka į emocijų šoko būseną, sąmoningos veiksmų kontrolės gali ir visiškai nebelikti. Kas vyksta, kai žmogus reaguoja vienu iš trijų automatišų „bėk–kovok–sustink“ būdų, būtina išsiaiškinti, norint suprasti nukentėjusiojo ar liudytojo veiksmus nusikaltimo metu, žmogaus galimybes objektyviai, išsamiai liudyti ir reakcijas į nusikaltimą vėliau.

„Kovok arba bėk“ reakcija

„Kovok arba bėk“ reakcija gali būti metaforiškai lyginama su automobiliu variklio „turbo“ režimu, kuris per akimirklą suteikia varikliui papildomos galios.

Organizmo reakcijos į grėsmę greitis yra evoliuciškai labai vertinga savybė. Informacija apie grėsmingą situaciją aplenkia smegenų žievę, kuri yra atsakinga už sąmoningą įvykio analizę bei sprendimus, ir patenka į evoliuciškai žymiai anksčiau susiformavusias smegenų dalis. Tai suprantama, nes jos funkcija – kiek galima greičiau įspėti, paruošti organizmą grėsmei. Dėl to grėsmę sukeliančio stimulo sukelta fiziologinė ir emocinė reakcija gali būti greitesnė, nei žievė spėja signalą priimti ir įvertinti, kitaip tariant, organiz-

mas jau bus fiziologiškai pasiruošęs kovai ar bėgti anksčiau, nei žmogus sąmoningai suvoks grėsmę.

Automatinės streso reakcijos į grėsmę gali lemti neracionalias arba pernelyg stiprias reakcijas. Pavyzdys: fizinę prievartą patyrusi moteris, išsigandusi besiantinančio smurtautojo, griebia peilį ir keletą kartų jam smogia ir nužudo. Sąrašą tokių įvykių būtų galima tęsti ir tęsti. Juos sieja stipri reakcija į grėsmę: sąmoningą sprendimą pakeičia kovos ar bėgimo reakcija, pastiprinta sprogs-tamu energijos užtaisui, ir rezultatas nebūtinai yra toks, kokio sąmoningai no-rėtume įvertinę aplinkybes.

Stipraus streso būsenai būdinga, kad asmuo renkasi patį paprasčiau-sią, primityviausią elgesį, ir tik vėliau, jau nurimęs, pastebi, kad buvo galima pasielgti visiškai kitaip (pavyzdžiui, moters priešinimasis sutuoktinio pasi-kartojančiam seksualiniam smurtui yra labai mažai efektyvus, lyginant su skambučiu ar informavimu, kad bus paskambinta telefonu 112).

„Sustink“ reakcija

Esant „kovok arba bėk“ reakcijai, kūnas staiga įgauna daugiau jėgų ir ištvermės kovoti su stipresniu priešininku ar pabėgti nuo greitesnio užpuo-liko. Paradoksalu, bet esant reakcijai „sustink“ atsakęs paklusti kūnas tar-si atima iš žmogaus bet kokią galimybę pasipriešinti. Grėsmės akivaizdoje asmuo jaučia, kad staiga nebegali pajudėti ar kalbėti („negalėjau nė piršto pajudinti“, „negalėjau net rėkti, nes tarsi kas gerklę užspaudė“). Asmuo gali patirti disociaciją, t. y. jam gali atrodyti, kad jis tarsi atsiskyrė nuo patiriamos situacijos ir savo kūno. Jis nustoja jausti stiprių dirgiklių poveikį ar skausmą (Heidt, Marx ir Forsyth, 2005; Moskowitz, 2004). Asmuo vėliau sako: „aš tar-si atsijungiau“, „tarsi palikau savo kūną“, „nieko nejaučiau“, „viskas vyko kaip rūke, kaip ne su manimi“. Kai kurias atvejais asmuo gali nualpti ar prarasti atmintį.

Sustingimo reakcija, kaip ir „bėk arba kovok“ reakcija, yra evoliuciškai įsitvirtinęs adaptyvus veikimo būdas, tinkantis esant konkrečioms aplin-kybėms. Jis įsijungia tada, kai grėsmė (tiksliau – jos suvokimas) yra tokia didelė, kad ją nugalėti – nėra jokių vilčių, kaip ir nėra galimybių nuo jos

pabėgti ar kaip nors išvengti. Dar daugiau – asmuo gali manyti, kad bet koks pasipriešinimas ne padės, o tik pablogins situaciją. Ši reakcija dažna asmenims, patyrusiems pakartotinį fizinį ir seksualinį smurtą artimoje aplinkoje. Jie mano, kad ir ką darytų, vis tiek negalės pabėgti nuo smurtautojo. Nere-tai žmonės, patirdami prievartą, praranda sąmonę, sustingsta ar „atsiskiria“ nuo savo kūno ir vėliau negali prisiminti įvykio aplinkybių.

Sustingimas ir disociacija (atsiskyrimas nuo patyrimo) gali padėti aukoms, atsidūrusioms nuolatinės fizinės ar seksualinės prievartos situacijoje, išlikti, nes patiriamas skausmas ar psichologinė trauma būtų pernelyg intensyvi, kad būtų galima ją išgyventi. Sustingus atsirandanti psichinė ir fizinė nejuotra tarsi apsaugo žmogų, atsidūrusį beviltiškoje padėtyje. Apie tokią patirtį pasakoja kankinimų aukos. Aštuonerius metus kankintas asmuo prismena: staiga jis pasijuto tarsi pakilęs iki savo kankinimų kameros lubų, stebintis, kaip jo kūnas mušamas apačioje. Jis matė baltą šviesą ir girdėjo banguojančio vandenyno garsus. Jis jautėsi taip, tarsi visos kančios liko ten, apačioje...

Kokią reakciją – „bėk“ ar „kovok“ – dažniau renkasi užpuolimo aukos? Tyrimai rodo, kad grėsmės akivaizdoje dažniau pasirenkama bėgimo nei kovos reakcija. Yra pagrindo teigti, kad dauguma moterų, anksčiau patyrusių lytinę prievartą, reaguoja į tokią grėsmę sustingdamos: net 52 proc. moterų, patyrusių seksualinę prievartą vaikystėje ar seksualinę agresiją, vėliau reagavo į traumuojantį įvykį patirdamos fizinį sustingimą (Fuse ir kt., 2007). Esant pasikartojančiai prievartai, ši reakcija darosi dar dažnesnė, nes realios šeimos gyvenimo aplinkybės ir subjektyvūs veiksniai neleidžia aktyviai pasipriešinti ar pabėgti nuo smurtautojo.

Sustingimo reakcija sukuria nepalankią terpę įveikti psichologinę krizę, kuri išgyvenama vėliau. Nukentėjusysis linkęs kaltinti save: „Kodėl aš nespriešinau? Juk galėjau!“ Psichologiškai tai gerokai sudėtingesnė situacija nei ta, kai nukentėjusysis priešinasi, kovoja už save ar bando pabėgti, nes tada jis lengviau atranda vidinį pasiteisinimą – „aš padariau viską, ką galėjau“. Sustingimo atveju aukai vėliau kur kas sunkiau sekasi paaikškinti savo elgesį sau pačiai, todėl patiriamas emocinis pasimetimas, intensyvus kaltės ir gėdos jausmas ypač tada, kai aplinkiniai ar smurtą tiriantys pareigūnai abejoja, ar nukentėjusysis

pats neprovokavo užpuoliko jam nesipriešindamas ir neprieštaraudamas. Tokia aplinkinių reakcija yra dažna antrinės viktimizacijos priežastis.

„Įtik“ reakcija

„Įtik“ reakcija (angl. *fawn*), kaip viena iš reakcijų į grėsmę, yra mažai tirta ir tik pastaruoju metu į ją vis daugiau atkreipia dėmesį specialistai, dirbantys su ilgalaikiu smurtu artimoje aplinkoje, sudėtingais potrauminio sutrikimo atvejais. Pastebėta, kad dalis asmenų, ilgą laiką patyrusių traumuojančius santykius ir negalėjusių jų išvengti, paradoksaliai reaguoja į grėsmę (Herman, 1992). Užuoat pabėgę ar kovoję su grėsme, jie stengiasi įtikti, pataikauti, prisitaikyti prie agresoriaus reikalavimų. Išorinio stebėtojo ar vertintojo nuomone, tokia reakcija yra visiškai nesuprantama. Pavyzdžiui, kai nuolatinio seksualinio prievartavimo šeimoje auka teismo posėdžio metu pradeda ginti ar ieškoti pateisinimo smurtautojo elgesiui, tai sutrikdo ir kaltintojus, ir teisėjus.

Tikrą nuostabą sukelia atvejai, kai ilgus metus kentusi smurtą šeimoje ir jau iš jo išrūkusi moteris sako, kad „nežiūrint nieko, aš vis tiek jo ilguiosi“ ir sugrįžta gyventi pas smurtautoją. Vis dėlto tokios reakcijos prasmė ir jos psichologinė funkcija tampa suprantama, žinant aukos gyvenimo istoriją. Toks elgesys gali būti būdingas priklausomoms asmenybėms, kurios yra patyrusios (dažnai nuo vaikystės) nuolatinį traumuojančią poveikį, susijusį su seksualine prievarta, gąsdinančiu, griežtu ar kitaip žalojančiu tėvų elgesiu, ir pan. Tokią patirtį turintis asmuo dažnai tuokiasi ar renkasi į partnerius taip pat agresyvų žmogų ir vėl tarsi atkartoja tėvų šeimos scenarijų. Bet kuriuo atveju, kai smurtas nuolat patiriamas artimoje aplinkoje ir jei negali efektyviai pasipriešinti ar nedrįsta pabėgti iš traumuojančios aplinkos, auka stengiasi psichologiškai prie jos prisitaikyti, pertvarkydama savo vertybes, emocijas, įvykių įprasminimą. Taip atsiranda išoriškai nesuprantamų šeimų, kuriose žmona, nuolat mušama vyro, kartoja: „jei muša, vadinasi – myli“. Auka tarsi apeina „bėk–kovok–sustink“ reakcijas, nes jos patirtyje buvo neefektyvios, ir pasąmoningai renkasi „įtik“ reakciją, kurios tikslas – laimėti palankumą ir taip išvengti traumuojančio poveikio. Siekis įgyti palankumą transformuojasi į paradoksaliai išgyvenamą smurtautojo patrauklu-

mą. Kartais šis reiškiny dar vadinamas Stokholmo sindromu, prisimenant atvejį, kai banke laikyti įkaitai, patyrę mirties grėsmę, vėliau pradėjo ginti nusikaltėlius, o dar vėliau viena įkaitė, jau išlaisvinta, net užmezgė artimus ryšius su vienu iš jų.

Prisitaikymas, arba Stokholmo sindromas, atsiranda, kai susidaro šios keturios sąlygos:

1) **jaučiama neišvengiama grėsmė.** Ją smurtautojas paprastai palaiko grasinimais, pasikartojančiu smurtu ar demonstruojamu agresyviu elgesiu prieš kitus žmones ar gyvūnus, pasakojimu, kaip susitvarkė su kitais. Smurtautojo auka jaučiasi pagauta ir negalinti ištrūkti;

2) **maži palankumo ženklai.** Kartkartėmis vis girdimas atsiprašymas, mažytės dovanėlės ar švelnumo akimirkos kuria smurto aukai iliuziją, kad ne viskas taip ir blogai, kad partneris gal ir grubus, bet sielos gilumoje – geras. Kai kurios moterys mano, kad taip yra dėl smurtautojo sunkios vaikystės, patirto smurto ir kad jos, jei sugebės išbūti mylinčios ir atlaidžios, ilgainiui jį pakeis;

3) **pasaulio matymas smurtautojo akimis.** Su smurtautoju gyvenančios moterys dažnai pasakoja, kad tai panašu į vaikščiojimą ant adatų: kiekvieną veiksmą reikia apgalvoti, kad jis nesukeltų smurtautojo įniršio, apgalvoti savo veiksmus, kad jį nuramintų ar išvengtų priekaištų, numatyti jo norus ir juos patenkinti. Moterys įtraukiamos į nuolatinį galvojimą apie smurtautoją, jo norus ir lūkesčius. Jų veiksmai ir mintys ilgainiui tampa suderintais su smurtautojo. Kartais tai tampa taip stipru, kad moterys pradeda teisinti smurtautoją, sakydamos: „aš tikrai per mažai stengiausi“, „blogai padariau jį sunervindama“ ir pan.;

4) **nematymas būdų, kaip būtų galima išspręsti situaciją.** Smurto auka dažnai grindžia savo negalėjimą išspręsti situacijos lyg ir objektyviomis priežastimis: „nėra gyvenamojo ploto“, „vaikams reikalingi abu tėvai“, „turime bendrą paskolą“, „iš ko teks gyventi, viena nesugebėsiu“, „lyginant su kitais, jis nėra toks jau blogas“ ir pan. Subjektyviai nutraukti ryšį dar sunkiau, jei smurtautojas dėl ketinimų išėiti griebiasi grasinimų pasilikti vaikus sau, nusižudyti, palikti be skatiko ir pan.

Šių reiškinių kontekste smurto aukos prisitaikymas darosi labiau su-

prantamas ir mažiau paradoksalus. Įtikimo reakcijos supratimas taip pat atveria galimybę pagalbą smurto aukoms teikiantiems asmenims pamatyti, su koku sudėtingu ir daugiasluoksniu reiškiniu jie susidūrė. Čia retai padeda agitacija tuoj pat ir visiems laikams nutraukti santykius su smurtautoju. Tai procesas, kai žingsnis po žingsnio, asmeniniais pokalbiais, diskutuojant, teikiant emocinę paramą, pasakojant kitų moterų, sugebėjusių palikti panašų jas žalojantį santykį, istorijas palaipsniui keičiamas smurto aukos pasaulio suvokimas ir atsiranda kitokio gyvenimo viltis.

„Įtik“ reakcija gali pasireikšti kaip tiesioginė reakcija į grėsmę, tačiau vertintina ir kaip ankstesnių pakartotinių trauminių patyrimų, kurie žalojančiai jau paveikė asmenybę, rezultatas. Po trauminio įvykio „įtik“ reakcija sukelia nukentėjusiajam stiprų vidinį konfliktą, pasimetimą, nes sunku rasti sąmoningą pateisinimą, kad buvo nesipriešinama, ir net, priešingai, buvo stengiamasi prisitaikyti prie agresoriaus. Atkreiptinas dėmesys, kad nukentėjusysis taip elgiasi nesąmoningai, veikiant psichologiniams gynybos mechanizmams. Ši reakcija tarsi „išjungia“ gaunamą informaciją apie situacijos grėsmingumą, todėl asmuo dažniau atsiduria pavojingose situacijose ir dėl to jam dažniau iškyla pakartotinės viktimizacijos grėsmė.

Jau patyrus trauminį įvykį ar kelis, panašiai kaip ir esant „sustink“ reakcijai, aplinkinių abejonės, kad „auka tik apsimeta auka“, nes „pati bendradarbiavo“, sukelia dar didesnę vidinę skausmą ir yra dažna antrinės viktimizacijos priežastis. Pareigūnai ir teismas turėtų atsižvelgti į tokios reakcijos galimas gilumines priežastis ir atidžiau ištirti nusikalstamos veikos faktines aplinkybes ir jokių būdu tiesiogiai ar netiesiogiai nekaltinti aukos.

3.2. Reakcijos į traumą poveikis suvokimui ir atminčiai

Žmogaus reakcijos į stresą daro didelę įtaką suvokimo procesams bei atminčiai, o jie labai svarbūs aiškinantis nusikaltimo aplinkybes ikiteisminio ir teismo tyrimo metu. Deja, esant trauminiams įvykiams, liudijimai dažnai yra netikslūs net tada, kai liudytojai teigia esantys įsitikinę savo prisiminimų

teisingumu. Šių klaidų priežastys dažniausiai yra susijusios su psichologiniu streso poveikiu dėmesiui, pažintiniams procesams ir atminčiai.

Selektyvus dėmesys. Mūsų jutimai ir smegenys bendradarbiauja, padėdami mums sutelkti dėmesį į tą informaciją, kuri mums tuo metu svarbiausia. Kai streso lygis nedidelis, protas gali išlaikyti dėmesį tiek į aplinkos elementus, kuriuos fiksuojame kūno pojūčiais, tiek į mūsų mintis. Tačiau streso lygiui pakilus ir vykdant sudėtingesnes užduotis, smegenys automatiškai susiaurina mūsų dėmesio lauką ir blokuoja tą informaciją, kuri tuo metu nėra svarbi (McCarley ir kt., 2001; Strayer ir kt., 2003).

Dėmesys sutelkiamas į tai, iš kur tikimasi pavojaus, o objektai, suvokiami kaip mažiau pavojingi, lieka nepastebėti. Tyrimai taip pat parodė, kad kuo sudėtingesnė aplinka (pavyzdžiui, daug garsų, judesio, objektų), tuo stresas turi didesnę poveikį mūsų suvokimui ir atminčiai.

Taigi žmogus gali nepastebėti objekto, kuris yra tiesiai priešais, nes jį nukonkuruoja kiti svarbesni stimulai. Ši informacijos atranka vyksta smegenyse ir atmintyje ji išlieka nevientisa. To, ką žmogaus smegenys ištrynė kaip nesvarbią informaciją, žmogus vėliau neprisimins, todėl liudijimo metu pasakojime gali atsirasti spragų.

Patiriant smurtą, dėmesys sukoncentruojamas į vieną objektą, keliantį didžiausią grėsmę, tad kitų aplinkybių žmogus nepastebi. Pavyzdžiui, stebėjęs smurto sceną asmuo dažnai nesugeba atsiminti, kas dar buvo aplink, nes jo dėmesį buvo prikaustęs agresyvaus vyro elgesys. Su didele grėsme susijusio įvykio suvokimas yra fragmentiškas. Dažnai girdime sakant: „Aš taip išsigandau, kad net neprisimenu, nei kaip, nei kuriuo keliu parbėgau namo“. Į šią aplinkybę reikėtų atsižvelgti nusikalstamos veikos tyrėjams, nes tai, kad asmuo negali papasakoti esminių įvykio detalių, visiškai nerodo jo liudijimo nepatikimumo ar bandymo slėpti aplinkybes.

Atminties iškraipymai. Atminties iškraipymų gali atsirasti bet kuriame informacijos apdorojimo etape: objekto pastebėjimo (ar informacija užfiksuojama, ir jei taip, kaip tiksliai), informacijos perkėlimo (iš trumpalaikės atminties į ilgalaikę atmintį) ar ją atgaminant (gebėjimas tiksliai atkurti įvykius, kuriuose asmuo dalyvavo).

Iškraipymai galimi jau suvokimo metu. Kaip jau minėjome, žmogus, esant stresinei situacijai, dėmesį sutelkia į tą objektą, kuris kelia didžiausią grėsmę, ir ignoruoja informaciją, kuri, remiantis jo ankstesne patirtimi, yra neaktuali arba nepavojinga (dėmesio lauko akumas). Šie dėmesio procesai sukelia atminties spragas, dėl kurių svarbi informacija gali būti neįsisąmoninta, o atsiradusios spragos gali būti nesąmoningai užpildomos vėliau (Honnig, Lewinski, 2008). Į tai ypač svarbu atsižvelgti pareigūnams, tiriantiems smurto artimoje aplinkoje aplinkybes ir apklausiantiems liudytojus bei nukentėjusiuosius.

Konteksto užuominos yra automatiškas protinės veiklos „asistentas“, padedantis mums greitai įvertinti, ko galime tikėtis esamoje situacijoje. Konteksto užuominos yra mūsų pačių kūrinys, besiremiantis ankstesne patirtimi. Šios užuominos aplenkia ir iš dalies pakeičia realią informaciją apie įvykį. Pavyzdžiui, filmuose mes matėme, kad šaunamasis ginklas gali nužudyti žmogų, todėl, kai pamatome į mus nukreiptą ginklą, žinome, kad mums iškilo rimtas pavojus, arba, pamatę artėjantį smurtautoją, susiejame jį su prisiminimais apie tai, kas vyko anksčiau, ir tuoj pat padarome išvadą apie jo blogus ketinimus. Užuominos padeda mums palyginti tą situaciją, kurioje esame, su ankstesnėmis situacijomis, kurias jau patyrėme ar apie jas žinome, ir taip sutrumpinti reagavimo į grėsmę laiką. Konteksto užuominos dažniausiai padeda greičiau įvertinti situaciją ir pasirinkti anksčiau pasitvirtinusių sprendimą, todėl jomis ir pasikliaujame. Tačiau neretai jos gali mus apgauti, pavyzdžiui, labai greitai esame linkę priskirti veiksmus asmeniui, kuris jų nedarė. Nors ir nematėme konkrečių veiksmų, yra didelė tikimybė, kad vėliau užpildysime šią informacijos spragą atmintyje priskirdami šiam asmeniui nusikalstamą veiką, kurios realiai nematėme.

Suvokimo klaidas, atsirandančias dėl konteksto užuominų, puikiai iliustruoja atvejai, kai grėsmės akivaizdoje nukenčia pavojaus nekeliantis asmuo. Žmona, ne kartą nukentėjusi nuo smurto, pamato link jos einantį išgėrusį sutuoktinį, nešinę pagaliu. Manydama, kad sutuoktinis ketina smurtauti, griebiasi peilio. Tik po smūgio peiliu ji suvokia, kad vyras ketino remontuoti spintą, nes kartu nešėsi ir medvaržčius, ir atsuktuvą. Remdamasi per akimir-

ką atsiradusia prielaida apie neišvengiamą smurtą, ji duria peiliu, nes grėsmę liudijančių „faktų“ lyg ir užtenka, baimės emocija liepia veikti greitai, o regimoji informacija, kuri turėtų padėti įvertinti padėtį, keliauja per ilgai, kad galėtų spėti atšaukti pradėtus pražūtingus veiksmus. Šie procesai vyksta labai greitai – milisekundžių greičiu (Honig, Lewinski, 2008).

Konfabuliacija. Nekritiškas liudijimų priėmimas, matyt, kyla iš dažnai klaidingo įsitikinimo, kad atmintis veikia kaip vaizdą įrašantis ir atkuriantis įrenginys. Tačiau atmintis yra aktyvus procesas, kurio metu iš atsimintos informacijos fragmentų sudėliojamas prasminis vaizdas. Kuo daugiau spragų dėl streso ir selektyvaus dėmesio atsiranda atmintyje, tuo didesnę prisiminimų dalį nevalingai sukuria liudytojas (Hobson, 1988).

Žmogiškajai prigimčiai būdingas noras suprasti pasaulį ir paaiškinti savo veiksmus ne tik kitiems, bet ir sau. Kai dėl informacijos stygiaus jis to padaryti negali, o to reikia (pavyzdžiui, ikiteisminio ar teismo bylos tyrimo metu), pasąmonė siekia užpildyti atminties spragas, remdamasi ankstesne patirtimi ir turimais atsiminimais apie situaciją. Šie gana aiškiai ir smulkmeniškai apibūdinti, tačiau netikri atsiminimai dažnai yra spontaniškai sukurti įvykiai ar faktai, kurių iš tiesų nebuvo, arba jie yra kelių įvykių, nesuderinamų laike ir vietoje, atsiminimų darinys. Todėl labai svarbu suprasti, kad neatitiktimai dėl konfabuliacijos nėra melas ir už jų nėra siekio suklaidinti. Kadangi jie nebuvo sukurti sąmoningai, patys liudytojai nežino, kad šie atsiminimai yra netikri, ir gali būti įsitikinę savo teisumu. Tyrimai rodo, kad tai, kiek žmogus pasitiki savo gebėjimu tiksliai atkurti informaciją, nėra susiję su jos tikslumu (Morgan, 2004).

Atsiminimų tarša vadinama naujos informacijos įtaka pradiniam įvykio atgaminimui, norint sukurti atsiminimą, kuris turi prasmę. Žmogui būdingas nesąmoningas noras užpildyti atminties spragas, stengiantis veiksmams ir prisiminimams suteikti prasmę. Atsiminimai yra jautrūs informacijai, gautai jau po įvykio. Kai informacija, surinkta įvykio (pavyzdžiui, smurto) metu, sujungiamą su nauja informacija, sužinota vėliau (pavyzdžiui, iš nuotraukų, pareigūno ar liudytojų komentarų), gali būti sukuriamas nuoseklus, vientisas atsiminimas. Greitai darosi sunku pasakyti, kurie faktai ir kada atsirado.

Nauja informacija gali ne tik padėti atsimiti detales, bet ir sukurti visiškai klaidingą atsiminimą. Net ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar teisėjo klausinėjimas gali lemti tai, kad auka ar liudytojas į savo liudijimą integruoja klausinėjimo metu jam pateiktą informaciją. Psichologiniai tyrimai rodo, kad praktiškai neįmanoma atskirti tikro atsiminimo nuo sukurto vaizduotėje (Loftus, 2002).

Anksčiau minėtos aplinkybės daro didelę įtaką suvokimo procesams bei atminčiai. O tai lemia ne visuomet išsamius, informatyvius ir nuoseklius parodymus. Į tai būtina turėtų atsižvelgti ir pareigūnai, ir teismai: reikia dėmesingai vertinti, ar aukos ir pažeidžiamo liudytojo parodymai sutampa su objektyviais bylos įrodymais (specialistų išvadomis, daiktų, kitų objektų apžiūros protokolais ir pan.). Taip būtų išvengta ne tik nepagrįstų išteisinimų, bet ir nepagrįstų nuteisimų.

3.3. Ilgalaikė reakcija į nusikaltimą

Anksčiau aprašytos ūmios reakcijos į stresą „bėk–kovok–sustink“ (ar jų atskiri požymiai) susilpnėja ar praeina po kelių valandų ir paprastai išnyksta per 2–3 dienas. Tačiau šie simptomai gali išlikti ir ilgiau, sąlygodami ilgesnės trukmės neigiamą poveikį. Jų trukmė yra labai individuali ir, kitaip nei tiesioginė reakcija į stresą, gali turėti pačių įvairiausių scenarijų. Kartais trauminiai įvykiai tarsi „užstringa“ ir, užuot po kelių dienų ar savaitių pasibaigę, vėl grįžta ryškiais prisiminimais apie neigiamus išgyvenimus didindami dirglumą ir kitus potrauminio streso simptomus. Kadangi esant smurtui artimoje aplinkoje asmuo paprastai kasdien susitinka su smurtavusiu asmeniu, prisiminimai apie patirtą smurtą linkę atsikartoti. Jie traumuoja ilgesnį laiką, o kai kuriais atvejais – nuolat. Smurtas dažniausiai sukelia psichologinę krizę ir ją išgyvenantis asmuo siekia naujai integruoti traumuojančią patirtį. Psichologinė krizė gali baigtis ir pozityvia, adaptyvia traumuojančios patirties įveika, kai asmuo atgauna psichologinę pusiausvyrą, arba lemti potrauminio streso sutrikimo (PTSS) atsiradimą ar kitus psichikos sutrikimus,

asmenybės, prisitaikymo ir fizinės problemos, susijusios su nuolat patiriamu intensyviu stresu.

Potrauminis streso sutrikimas

Žmonės, susidūrę su sunkiais nusikaltimais, patiria stiprią streso reakciją, kuri bent trumpam pakeičia jų normalų gyvenimą. Pavyzdžiui, asmuo, susidūręs su grėsme savo gyvybei, tam tikrą laiką gali jaustis nuolat įsitempęs, sutrikęs, vėliau išsekęs, patirti atminties ir mąstymo sutrikimų, nemigą ir emocinį labilumą (Herman, 1992; Horowitz, 1986). Tokia būseną dažniausiai praeina po kelių dienų, tačiau kartais vargina ilgesnį laiką.

Po stipriai traumuojančių įvykių nurodoma, kad 21 proc. atvejų išsivysto potrauminio streso sutrikimas (PTSS) (Strang ir kt., 2006). PTSS – tai tokia reakcija į trauminį streso sukėlėją, kuri sutrikdo asmens adaptaciją. Sutrikimas pasireiškia po latentinio periodo, galinčio svyruoti nuo kelių savaičių iki kelių mėnesių. Nedidelei daliai pacientų šis sutrikimas gali užsitęsti daug metų ir tapti lėtiniu ar net pasireikšti stabilia asmenybės deformacija. Tarptautiniame ligų klasifikatoriuje 10 (TLK 10) nurodoma, kad potrauminio streso sutrikimas pasireiškia kaip reakcija į stresogeninį įvykį ar situaciją, ypač pavojingą arba katastrofišką (ilgalaike ar trumpalaikę), kuri sukeltų stiprų distresą beveik kiekvienam. Tai gali būti įvykiai, kai asmuo susidūrė su mirtimi, mirtina grėsme, rimtais sužalojimais arba jam buvo jais grasinta, realia seksualine prievarta ar grasinimais ją panaudoti. PTSS gali sukelti ne tik tiesioginis dalyvavimas įvykiuose, bet ir jų stebėjimas, taip pat kai šie įvykiai atsitinka artimam giminaičiui ar draugui. PTSS labai tikėtinas, kai asmuo nuolat susiduria su pasikartojančiu fiziniu ir seksualiniu smurtu.

Kaip pavyzdį iš teismų praktikos galima paminėti vieną baudžiamąją bylą, kuri buvo nagrinėjama dėl nukentėjusiosios išžaginimo ir seksualinio prievartavimo. Potrauminio streso sutrikimas šiai nukentėjusiajai itin akiivaizdžiai pasireiškė teismo bylos nagrinėjimo, jos apklausos teisme metu. Tokią išvadą galima daryti įvertinus Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartyje pateiktus motyvus, iš kurių matyti, kad teismas vadovavosi teismo psichiatrijos, teismo psichologijos ekspertų išvadomis, kuriose buvo teigiama,

kad dėl patirtos seksualinės prievartos nukentėjusioji jautė stiprų dvasinį sukrėtimą, buvo išsigandusi, sutrikusi, uždara, jai buvo nustatytas potrauminio streso sutrikimas ir skirtas medikamentinis gydymas. Atsižvelgdamas į tai teismas nukentėjusiosios apklausą vykdė kitaip – leido jai pailsėti, darė pertraukas tarp apklausų, leido atsakyti ne į visus gynybos užduotus klausimus; jos parodymuose buvusius prieštaravimus, neatitikimus, trūkumus vertino atsižvelgdamas į diagnozuotą potrauminio streso sindromą. Iš šios bylos duomenų matyti ir tai, kad, nors nukentėjusioji po įvykio gyveno gana įprastą gyvenimą, potrauminio streso sindromas jai reikėsi būtent teismo posėdžiuose, akis į akį susidūrus su kaltininkais, ir tai jai trukdė duoti išsamius bei tikslus parodymus (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-454/2013).

Tipiški PTSS požymiai pasireiškia keturiais simptomų klasteriais (remiantis „*Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders 5*“, DSM 5): pakartotiniu įvykio išgyvenimu, vengimu, neigiamais mąstymo ir nuotaikų pokyčiais, padidėjusiu dirglumu ir reaktyvumu.

PTSS būdingas įkyrus ir **pasikartojantis** stresogeninio **įvykio išgyvenimas** prisiminimuose, susidūrus su traumuojančią įvykį primenančiomis detalėmis ar be jų, įvykio išgyvenimas sapnuose arba košmaruose. Košmarai nebūtinai kartoja įvykio epizodus. Juose gali veikti fantastinės būtybės, monstrai, nepažįstami asmenys, keliantys siaubą. Iš siaubo pabudęs asmuo paprastai gerai žino, kad sapnas kažkoku būdu susijęs su traumavusia situacija.

PTSS būdinga ir stipresnės **psichinės ir fiziologinės reakcijos**, dirglumas ir reaktyvumas. Tai gali pasireikšti didesniu irzlumu, pykčio proveržiais, sunkumu susikaupti, nemiga ir kt. Stiprios reakcijos dažnai būna tais atvejais, kai asmuo susiduria su daiktais, aplinkybėmis, primenančiomis traumavusį įvykį. Pavyzdžiui, garsas, panašus į girdėtą nusikaltimo metu, daiktinio įrodymo demonstravimas tyrimo metu gali sukelti labai stiprią reakciją, panašią į tą, kuri buvo patirta vykstant nusikaltimui, ir gali tapti papildoma traumuojančia patirtimi. Todėl nusikaltimo tyrėjams būtų galima patarti vengti nebūtino grįžimo į nusikaltimo vietą, traumuojančių įvykių pakartotinio aptarimo, nereikalingų pakartotinių akistatų ir pan.

Natūralu, kad dėl kylančių neigiamų emocijų nukentėjusieji ir liudytojai stengiasi **vengti traumą primenančių dalykų**: veiksmų, situacijų, vietų, žmonių, daiktų, su trauma susijusių minčių ir jausmų. Aukos ne tik vengia kalbėti apie įvykį, bet dažnai prieštarauja, kad jiems dalyvaujant tai darytų kiti asmenys. Jie linkę atsakyti duoti parodymus, vykti į įvykio vietą ar bendrauti su žiniasklaidos atstovais, taip pat dalyvauti procesiniuose veiksmuose, kuriuose turi teisę dalyvauti ir kaltinamasis (įtariamasis).

PTSS susijęs su **neigiamais mąstymo ir nuotaikų pokyčiais**. Asmuo gali sunkiai prisiminti esmines su trauma susijusias aplinkybes; jam gali būti būdingos nuolatinės neigiamos mintys apie pasaulį („žmonės yra labai pavojingi ir neprognozuojami“) ir apie save patį („aš esu nieko vertas“, „aš esu blogas“ ir pan.), nuolatinės mintys, kuriose nepagrįstai kaltina save ir kitus dėl buvusio įvykio. Nuolat pasikartojantys neigiami su trauma susiję jausmai: baimė, pyktis, kaltė ar gėda. Šiuos neigiamus jausmus gali lydėti sumažėjęs interesas anksčiau dominusiomis veiklomis, nusišalinimas, atsiskyrimas nuo žmonių, negalėjimas patirti teigiamų emocijų. Esant PTSS sutrikimui, dažnai padidėja vegetacinės (autonominės) nervų sistemos sujaudinimas, pasireiškiantis padidėjusiu dirglumu, reaktyvumu, baimingumu, negalėjimu susikaupti, nuolatinė įtampa ir nemiga. Asmuo gali tapti irzlus, agresyvus ar priešingai, būti linkęs į savižalą ir rizikingai elgtis.

Nurodoma (DSM 5), kad kai kuriais atvejais, be išvardytų simptomų, asmuo gali demonstruoti **disociacinius simptomus**: depersonalizaciją, kai žmogus jaučiasi tarsi atsiskykęs, tarsi stebintis save iš šalies (jausmas, kad tarsi „vyksta ne su manimi“); derealizaciją, kai realybė suvokiama kaip netikra, nutolusi, pakitusi („šie žmonės netikri“).

PTSS rizika, be kitų aplinkybių, priklauso ir nuo to, kokią paramą asmuo gauna iš karto po trauminio įvykio. Kadangi dažniausiai iškart po nusikaltamos veikos nukentėjusysis susitinka su policijos pareigūnais, vėliau – ikiteisminį tyrimą ir bylos nagrinėjimą atliekančiais asmenimis, nuo jų elgesio labai priklauso, ar patirta trauma turės ilgalaikių pasekmių, ar laikui bėgant jos poveikis natūraliai mažės.

Reikėtų pabrėžti, kad ypatingą reikšmę turi saugios, remiančios aplinkos

užtikrinimas šeimoje, giminaičių, bendruomenės narių arba specializuotų NVO pastangomis, nes tai leidžia asmeniui jaustis saugesniam ir užtikrina aplinką, kurioje jis galėtų atsigauti po traumuojančio įvykio. Šiuo laikotarpiu reikalingos ir specialios psichologinės pagalbos priemonės.

Tikimybė, kad trauma bus adaptyviai įveikta, yra mažesnė, jei traumą patyręs asmuo demonstruoja stiprias vengimo reakcijas, prastai tvarkosi su sujaudinimo simptomais (pavyzdžiui, tam, kad nusiramintų, vartoja alkoholį ar narkotines medžiagas), patiria sunkumų atvirai kalbėdamasis apie įvykį su jam artimais žmonėmis arba po traumos atsiduria aplinkoje, kuri jam yra nepalanki, atstumianti, reikalaujanti greito atsiskleidimo, kai asmuo nėra tam pasiruošęs.

Vis dėlto nėra iki galo aišku, kodėl vieniems asmenims PTSS susiformuoja, o kitiems – ne. Vieni priežastis labiau sieja su traumą primenančių įvykių, aplinkybių pasikartojimu, kurios tarsi vėl atgaivina stiprius neigiamus išgyvenimus. Kiti tai sieja su aktyviais vidiniais procesais, kurie gali pagilinti ar išspręsti dėl nusikalstamos veikos atsiradusią psichologinę krizę. Yra pagrindo teigti, kad veikia abu veiksniai (Barlow, 2002).

Psichologinė krizė

Smurtas nėra vien patiriamos fizinės kančios, seksualinis išnaudojimas ar besitęsiantis neigiamas emocinis išgyvenimas. Smurtas paveikia žmogų visapusiškai, sukeldamas sudėtingus išgyvenimus, vidinius pokyčius, susijusius su savęs paties, kitų žmonių ir aplinkos vertinimu. Tai ypač pasireiškia artimoje aplinkoje, kai smurtautojas yra tas asmuo, su kuriuo siejo ar tebesieja stiprūs emociniai ryšiai. Smurto auka nesupranta, kas atsitiko, kad mylėtas išrinktasis taip elgiasi. Auka kaltina ne tik smurtautoją, bet ir ieško kaltės savyje, savo asmenybėje, netinkamuose poelgiuose. Ilgą laiką besitęsiant smurtui, auka pradeda kurti su savo neigiamais patyrimais suderintą pasaulio vaizdą, kuris gali labai skirtis nuo anksčiau turėto. Itin dažnai auka praranda savigarbą, patiria vidinę disharmoniją, intensyvius gėdos, kaltės jausmus.

Kiekvienas asmuo susikuria vidinio ir išorinio pasaulio atspindį, grindžiamą pripažįstamomis vertybėmis, taisyklėmis, pagal kurias bendrauja žmonės. Jis taip pat susikuria savo asmenybės ribas, kurios subjektyviai atskiria

tai, kas yra „mano“, nuo to, kas yra „kito“ nuosavybė, kas yra asmeninė erdvė, kas yra intymu, o kas vieša, prieinama kiekvienam. Šis subjektyvus pasaulis, sudarytas iš subjektyviai stabilių taisyklių ir gerbiamų asmeninių ribų, laisvių, sukuria subjektyvią komforto zoną, nes yra pažįstamas ir įprastas. Mes žinome, kaip jame jaustis ir kaip dera elgtis, kaip bus elgiamasi su mumis. Kai susiduriame su patirtimis, kurios šiek tiek išmuša mus iš pusiausvyros, mes nesunkiai prisitaikome prie pakitusios situacijos, šiek tiek koreguojame savo turimus pasaulio vertinimus, nesunkiai susitvarkome su trumpalaikiais emociniais išgyvenimais, t. y. atkuriamo vidinę pusiausvyrą ir koreguojame elgesį. Taip atsitinka tada, kai nukeliamume į svetimą šalį, kurioje yra kiek kitokie bendravimo papročiai. Po kelių dienų ar savaitių mes pradėdame tokioje aplinkoje geriau orientuotis ir ilgainiui jaučiamės gana patogiai.

Kai kurie įvykiai, tokie kaip stebėtas ar patirtas fizinis ar seksualinis smurtas, reali susidorojimo grėsmė, nuolatinis pažeminimas, gali iš pagrindų griauti vidinę pusiausvyrą, sukeldami psichologinę krizę. Smurto auka pradeda suprasti, kad atsidūrė ir gyvena kitokiame pasaulyje, nei buvo pripratusi. Šiame pasaulyje gyvenimas sukasi aplink smurtautojo reikalavimus paklusti, aplink jo norą viską kontroliuoti, prievartą, kurios negalima išvengti, apie smurtautojo poreikių tenkinimą. Jame galioja jėgos, prievartos, apgaulės, nesiskaitymo su žmogaus teisėmis dėsniai. Smurto auka pradeda manyti, kad yra menkavertė, bejėgė, neturinti teisės į savo privatumą ir individualius poreikius.

Krizę sukelia nebūtinai vien tik dramatiški įvykiai. Kasdienis nerimas, kad vėl bus priekaištaujama, baimė, pamačius išgėrusį situoktinį, kad vėl bus baramasi ir daužomos lėkštės, bejėgiškumas, negalint apginti savo teisės bendrauti su kitais asmenimis, yra pakankami įvykiai, galintys sukelti intensyvių nerimą, nemigą, psichosomatines reakcijas, padidėjusį įtarumą ir pakitusį požiūrį į kitus žmones, psichologinę krizę. Paprastai manoma, kad tokio psichologinio smurto psichologinis poveikis yra gerokai mažesnis už dramatiškus išgyvenimus, patyrus fizinę ar lytinę prievartą, tačiau esant smurtui artimoje aplinkoje neigiami, traumuojančios išgyvenimai vėl pasikartoja, darydami savo žalojantį poveikį. Asmuo patiria, kad jo lig tol turėtas

pasaulio vaizdas griūva, kad atsiranda jam netikėtų, nepalankių, žalojančių aplinkybių, kad reikia kažkaip kitaip reaguoti, tačiau jis nežino kaip.

„Psichologinė krizė – tai sveiko žmogaus reakcija į sunkią ir reikšmingą jam emociškai gyvenimo situaciją, kuriai reikia naujų adaptacijos ir įveikimo būdų, nes turimų nebeužtenka. Ištikus krizei, žmogų apima didelio psichinio diskomforto būsena, kuriai būdingi tokie jausmai kaip neviltis, bejėgiškumas, baimė, įtampa, nerimas, prislėgta nuotaika, pasimetimas.“ (Polukordienė, 2003)

Psichologinė krizė nėra momentinis potyris. Tai sudėtingas išgyvenimas, atsirandantis praradus vidinę pusiausvyrą dėl aplinkybių, kurios meta iššūkį svarbiausioms asmens turimoms vertybėms, pažeidžiantis susiformavusias asmenines psichines ir fizines ribas, supratimą apie savo teises ir laisves, integralumą ir vidinės darnos pajautimą.

Psichologinės krizės įveika nėra tapati ilgainiui rimstančiai reakcijai į trauminį įvykį ar patirtą stiprų stresą. Kad psichologinė krizė būtų įveikta, reikia asmens aktyvaus vidinio psichinio darbo, kurio metu perrašomi, koreguojami turimi įsitikinimai, nuostatos, vertybės. Krizės sprendimas gali būti ribojantis asmenį ir bloginantis jo tolesnio gyvenimo kokybę arba, esant adaptyviam sprendimui, gali suteikti žmogui galimybę greitai atgauti psichologinę pusiausvyrą ir net pagerinti socialinę adaptaciją ir gyvenimo kokybę.

Ribojantis sprendimas yra tada, kai žmogus padaro išvadas, menkinančias jį patį („aš nesu vertas normalaus gyvenimo“, „esu niekam tikęs“, „niekam nereikalingas ir bejėgis, ką nors pakeisti“, „mano pastangos – beviltiškos“), nepalankiai, grėsmingai apibūdinančias pasaulį („pasaulis – pavojinga vieta, nuo jo reikia slėptis“, „visi linki man bloga, todėl visom išgalėmis ir priemonėmis turiu kovoti tik už save“, „niekuo nepasitikėk, nes visi tik ir siekia apgauti ar manimi pasinaudoti“, „man neskirta gyventi šeimoje“, „esu iš prigimties ydinga“ ir pan.).

Adaptyvus sprendimo atveju asmuo pradeda tiksliau suvokti realybę („yra žmonių, kurie tiesiog nori manim pasinaudoti“, „kai kuriems žmonėms kito asmens gyvybė – nieko verta“, „kai kam kito žmogaus kančia – malonumas“, „pamačiau kitą žmogaus pusę“), praplečia savo veiksmų lauką („reikia

iš anksto apgalvoti, ką daryti, jeigu...“, „iš pradžių reikia geriau pažinti žmones“, „reikia rinktis partnerius su kitokiomis savybėmis“, „reikia išmokti pozityviai spręsti nesutarimus“ ir pan.), išlaiko teigiamą santykį su aplinkiniais ir gyvenimu („mano draugai nepasidarė blogesni dėl to, kas man atsitiko“, „dar labiau vertinu santykius su man artimais žmonėmis ir gyvenimą, kurį gyvenu“), išlaiko savigarbą („po šios skaudžios pamokos daug ko išmokau“, „nesu blogesnis dėl to, kad man taip atsitiko“ ir pan.).

Adaptyviam sprendimui priimti yra labai svarbu laiku gauti tinkamą paramą iš aplinkinių.

Psichologinė krizė kyla dėl sutrikdyto asmens vidinio pasaulio, jo vertybių, įsitikinimų pusiausvyros. Psichologinė krizė gali būti išgyvenama kartu su PTSS arba atskirai. Psichologinės krizės įveika gali būti neadaptivi, bloginanti asmens gyvenimo kokybę ir asmens savigarbą, arba adaptivi, suteikianti asmeniui naujų psichologinių įprasminimų ir išlaikanti jo savigarbą. Psichologinės krizės įveikai pageidautina profesionalų pagalba, tačiau ne mažiau reikšminga, kokią paramą gauna asmuo iškart po patirto smurto. Paprašytos pasakyti, kokia pagalba joms būtų buvusi naudinga, moterys nurodė, kad po sunkaus smurto pirmiausia jos norėjo, kad kas nors su jomis pabendrautų ir suteiktų joms paramą (33–54 proc., atsižvelgiant į smurto tipą ir smurtautoją), taip pat jos norėjo būti apsaugotos (12–25 proc.) ir kitokios praktinės pagalbos (13–21 proc.) (Smurtas prieš moteris, 2014).

Kitos ilgalaikės pasekmės

Smurto ilgalaikės pasekmės yra labai įvairios. Smurtas ryškiai veikia asmens savigarbą, socialinius santykius, keičia emocinius išgyvenimus, sukelia ilgalaikį nerimą, stresą ir su tuo susijusius sutrikimus. Smurtą patiriantį asmenį paprastai galima atpažinti iš šių požymių:

- dažnai patiria nerimą, baimę, yra išsigandęs;
- jaučiasi sustingęs, bejausmis;
- patiria beviltiškumo ir bejėgiškumo jausmus;
- patiria depresiją;

- nepasitiki savimi;
- yra atsiskyręs, vengia bendrauti;
- apima nevaldomi emocijų protrūkiai;
- linksta vartoti psichoaktyvias medžiagas, alkoholį;
- turi suicidinių ketinimų;
- blogai jaučiasi fiziškai;
- dėl neigiamų išgyvenimų nesugeba susikaupti;
- dėl neigiamų jausmų kankina nemiga;
- patiria fizinius simptomus, susijusius su stresu (raumenų įtampą, padidėjusį širdies plakimą, kitus psichosomatinis sutrikimus).

Visos šioje dalyje išnagrinėtos smurto pasekmės lemia asmens fizinę, psichinę ir socialinę gerovę ir yra visos reikšmingos visuomenei. Ne mažiau aktualios jos yra ir bendruomenėms, nes gali tiesiogiai padėti mažinti nesaugumo jausmą lokaliuose teritorijose. Dėl šios priežasties tiek bendruomenės, tiek valstybės bei savivaldos institucijos yra suinteresuotos šalinti smurto artimoje aplinkoje priežastis ir bendradarbiauti tarpusavyje.

4. Asmens pažeidžiamumo nustatymas

Šio leidinio pirmoje dalyje minėta Europos Parlamento ir Tarybos direktyva yra vienas svarbiausių tarptautinių dokumentų, kuriame teisės aktų lygmeniu įtvirtinta pareiga valstybėms pasirūpinti nukentėjusiuoju baudžiamojo proceso metu, ypatingą dėmesį skiriant jo psichologinei ir emocinei būsenai. Tačiau ši Direktyva, esant smurtui artimoje aplinkoje, yra svarbi dar ir dėl to, kad joje pirmą kartą įvardyti kriterijai, kuriuos nustačius nukentėjusysis pripažintinas pažeidžiamu ir todėl jam skiriamas dėmesys turi būti dar didesnis. Direktyvoje išskiriami šie pažeidžiamumo kriterijai: 1) savybės, priskiriamos nukentėjusiajam (liudytojui), tokios kaip amžius, psichinė sveikata, fizinė sveikata, bei 2) situacijos (objektyvios aplinkybės), lemiančios nukentėjusiojo (liudytojo) pažeidžiamumą. Kitaip tariant, pažeidžiamumą gali lemti dvejopo pobūdžio aplinkybės: pirma, liudijimo proceso sukeliama sunkūs psichologi-

niai išgyvenimai; antra, nukentėjusysis dėl savo psichinės ar fizinės negalios susiduria su sunkumais, kurie gerokai apsunkina dalyvavimą baudžiamajame procese. Neatsižvelgiant į tai, kokie kriterijai bus pasirinkti nustatant pažeidžiamumą, esminę reikšmę turės dvi pagrindinės aplinkybių grupės – nukentėjusįjį ar liudytoją charakterizuojančios bei nusikalstamą veiką apibūdinančios aplinkybės.

Pirmas ir lengviausiai identifikuojamas požymis – nusikalstamos veikos padarymo aplinkybės bei pobūdis. Šis kriterijus, kaip pirmasis, išskirtas neatsitiktinai. Būtent nusikalstamos veikos pobūdis yra tas aspektas, kurį nukentėjusysis ar liudytojas, kreipdamiesi į teisėsaugos institucijas, nurodo pirmiausia („aš buvau išprievartautas“, „aš buvau sumuštas“ ir pan.). Vien pagal nusikalstamos veikos pobūdį tyrėjas jau gali vertinti, ar nukentėjusysis patyrė labai didelį stresą, baimę, išgyveno neigiamus jausmus ir pan. Tai būdinga nusikaltimams prieš asmenį, o ypač – lytiniam nusikaltimams. Tad nusikalstama veika, dėl kurios į pareigūnus kreipiasi asmuo, nustatant pažeidžiamumą turėtų būti pirminis indikatorius.

Direktyvoje bei ją aiškinančioje literatūroje išskiriamos nusikalstamos veikos, kurios jau pačios savaime signalizuoja apie tai, kad nuo jų nukentėję asmenys arba asmenys, tiesiogiai susidūrę su jomis kaip liudytojai, galimai yra pažeidžiami. Tai yra lytinio pobūdžio nusikalstamos veikos (išžaginimas, seksualinis prievartavimas, privertimas lytiškai santykiuoti ir kt.), smurtui artimoje aplinkoje priskiriamos nusikalstamos veikos (šių nusikaltimų aukos pažeidžiamomis pripažįstamos ir pagal kitą kriterijų – santykį su kaltininku); nusikalstamų veikų, kurių metu buvo panaudotas ginklas, nukentėjusieji ir liudytojai; nuo žiaurių kankinimų ar kitų smurtinių nusikaltimų nukentėję asmenys (ypač nužudytųjų artimieji), taip pat nuo organizuotos grupės ar nusikalstamo susivienijimo narių įvykdytų nusikalstamų veikų nukentėję asmenys ar liudytojai ir pan. Manoma, kad būtent tokio pobūdžio nusikalstamos veikos sukelia daugiausia neigiamų emocinių bei psichologinių išgyvenimų nuo jų nukentėjusiems ar jas stebėjusiems asmenims, šių nusikalstamų veikų neigiami padariniai juntami dar ilgą laiką ar net visą likusį gyvenimą (pavyzdžiui, nužudymų, išžaginimų atveju ir pan.). Kitas momen-

tas, leidęs išskirti šias nusikalstamas veikas, kaip galimai lemiančias nukentėjusiojo pažeidžiamumą, yra tas, kad nuo šių nusikalstamų veikų nukentėję asmenys visada patiria tiesioginę neturtinę žalą – fizinį skausmą, dvasinius išgyvenimus, nepatogumus, dvasinį sukrėtimą, emocinę depresiją, pažeminimą, reputacijos pablogėjimą, bendravimo galimybių sumažėjimą ir kt.

Antrasis požymis – nukentėjusiojo arba liudytojo asmenybę charakterizuojančios aplinkybės. Prie šių aplinkybių priskiriama akivaizdi psichinė, fizinė negalia, mokymosi, kognityviniai sutrikimai, amžius (labai jaunas ar senyvas), socialinė aplinka (skurdas, priskyrimas socialinei grupei, kuriai reikalinga parama, girtavimas, narkotinių medžiagų vartojimas artimoje aplinkoje ar paties nukentėjusiojo arba liudytojo ir pan.) ir pan. Taip pat itin svarbu atkreipti dėmesį į nukentėjusiojo ar liudytojo rasę, religiją, lytinę pakraipą. Asmenys, priklausantys visuomenės mažumos grupei pagal seksualinės orientacijos, lyties, kalbos, rasės, religijos ir kt. požymius, yra labiau pažeidžiami nei kiti asmenys.

Trečiasis požymis – nukentėjusiojo arba liudytojo santykis su galimu kaltininku. Jei nukentėjusysis ar liudytojas ir kaltininkas yra šeimos nariai, artimieji, giminaičiai, nukentėjusieji ir liudytojai patiria kur kas daugiau streso, neigiamų išgyvenimų tiek dėl išgyvento (matyto) nusikaltimo, tiek dėl dvejonų – liudyti prieš artimąjį ar ne, kas bus, kai jis sugrįš iš įkalinimo įstaigos, ar nekerštaus ir pan. Abejonių kyla ir dėl to, ar toks liudijantis asmuo nebus atstumtas ir pasmerktas kitų šeimos narių, artimųjų, draugų. Tokie nukentėjusieji ir liudytojai turi jaustis itin saugiai ir būti įtikinti, kad daugiau pavojus jiems negresia, kad papasakoję apie nusikalstamą veiką jie bus apsaugoti ir pan.

Lietuva šią Direktyvą baigė įgyvendinti 2016 m. kovo 1 d. priimtais BPK pakeitimais. Pažeidžiami proceso dalyviai Lietuvos baudžiamajame procese įvardijami asmenimis, turinčiais specialių apsaugos poreikių. Pagal BPK 36² straipsnį, specialūs apsaugos poreikiai yra asmeninių savybių, nusikalstamos veikos pobūdžio ar jos padarymo aplinkybių nulemti nukentėjusiojo poreikiai naudotis BPK nustatytomis garantijomis, kad nukentėjusysis (liudytojas) būtų apsaugotas nuo psichinės traumos, nusikalstamo poveikio ar kitų neigiamų padarinių. Specialių apsaugos poreikių nustatymo procedūra

įtvirtinta Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro įsakymu patvirtintose rekomendacijose „Dėl rekomendacijų dėl nukentėjusiųjų specialių apsaugos poreikių vertinimo patvirtinimo“. Šiame teisės akte nurodoma, kad specialių apsaugos poreikių vertinimas – ikiteisminio tyrimo veiksmus atliekančio pareigūno ar prokuroro ne vėliau kaip pirmosios nukentėjusiojo apklausos metu atliekamas vertinimas, kurio metu pagal rekomendacijų nustatytą vertinimo tvarką nustatomi nukentėjusiojo specialūs apsaugos poreikiai. Specialieji apsaugos poreikiai vertinami pagal specialią anketą (žr. 2 pav.) bei, esant reikalui, pasitelkiamas psichologas arba kiti specialių žinių ar įgūdžių turintys asmenys.

Kaip ir numatyta įstatyme, idealiu atveju specialūs apsaugos poreikiai (pažeidžiamumas) turėtų būti nustatomi iki pirmojo kontakto su teisėsaugos institucijų pareigūnais. Būtent policijos pareigūnai, į kuriuos kreipėsi nuo nusikalstamos veikos nukentėjęs asmuo ar atvyko šaukiamas liudytojas, atsižvelgdami į juos charakterizuojančias aplinkybes, nusikalstamos veikos, nuo kurios galimai nukentėjo asmuo, pobūdį bei aplinkybes, taip pat nukentėjusiojo ar liudytojo santykį su galimu kaltininku, turėtų įvertinti asmens specialius apsaugos poreikius ir nedelsdami priimti valinį sprendimą – laikyti nukentėjusįjį bei liudytoją pažeidžiamais ar ne. Svarbu, kad ne tik policijos pareigūnai, bet ir kiti teisėsaugos institucijų pareigūnai – prokurorai, teisėjai – būtų išmokyti kaip įmanoma greičiau atpažinti pažeidžiamumą lemiančius kriterijus ir susiorientuoti, kaip konkrečioje situacijoje pagelbėti pažeidžiamam nukentėjusiajam ar liudytojui.

2 pav. Specialių apsaugos poreikių vertinimo anketa.

(Data)		(Laikas)	
Ikteisminis tyrimas		(Numeris)	
(Nukentėjusiojo vardas ir pavardė)			
Vertinimas atliekamas	iš karto po nusikalstamos veikos padarymo	per 1 parą nuo nusikalstamos veikos padarymo	daugiau nei po 1 paros nuo nusikalstamos veikos padarymo
Baudžiamojo proceso galimo neigiamo poveikio įvertinimas (žymėti +)	Visi 1 skilties atsakymai TAIP – 2 balai	Visi 2 skilties atsakymai TAIP – 1 balas	Visi 3 skilties atsakymai TAIP – 0 balų
Duomenys apie nusikalstamą veiką			
	1 skiltis	2 skiltis	3 skiltis
Nusikalstamos veikos pobūdis	smurtinio, seksualinio pobūdžio labai sunkūs ir sunkūs nusikaltimai ir nusikalstamos veikos, susijusios su smurtu artimoje aplinkoje	smurtinio, seksualinio pobūdžio apysunkiai ir nesunkūs nusikaltimai	kito pobūdžio
Veika nukreipta	į nukentėjusįjį	ir į artimuosius	į turtą
Poveikis	fizinis smurtas	psichinis smurtas	nenaudotas
Patirta žala	fizinė	moralinė	turtinė
Išoriniai sužalojimai	žymus sužalojimas	nežymus sužalojimas	nėra
Duomenys apie nukentėjusįjį			
Sveikata (akivaizdūs požymiai arba nustatyti faktai)	fizinės sveikatos sutrikimas	psichinės sveikatos sutrikimas	nėra duomenų
Socialinė aplinka (šeiminė padėtis, finansinė padėtis, darbo santykiai ir kt.)	neigiamą (asocialus gyvenimo būdas)	nėra duomenų	teigiamą
Kiti reikšmingi duomenys (tautybė, pilietybė, priklausymas religinei, etninei ar kt. grupei)	turėjo įtakos nusikalstamai veikai	nenustatyta įtaka nusikalstamai veikai	neturėjo įtakos nusikalstamai veikai

Santykis su kaltininku	pažįstamas	nepažįstamas	nenustatytas
Priklausomumas nuo kaltininko	materialinis priklausomumas	kitoks priklausomumas (tarnybinis, emocinis)	nėra
Elgesys vertinimo metu	akivaizdi potrauminė būklė (didelis jaudulys, nerišli kalba, dezorientacija ir kt.)	akivaizdus nerimas, baimė	akivaizdžių požymių nėra
Vaidmuo procese	konkrečiai nurodo kaltininką	parodymai iš dalies identifikuoja kaltininką	parodymai neidentifikuoja kaltininko
Nusikalstamas poveikis	žinomas	tikėtinas	nenustatytas
Kiti įtakos veiksniai	artimųjų priešiškus	nenustatyta	artimųjų palaikymas
Duomenys apie kaltininką			
Įtariamasis	nustatytas	žinomi požymiai	nenustatytas
Nusikalstamą veiką padarė*	grupė	vienas	nenustatyta
Kaltininko charakteristika*	teistas	nenustatyta	neteistas
	agresyvus, konfliktiškas	nenustatyta	pozityvus
BALŲ SUMA			
IŠ VISO			

* Pildoma, jeigu kaltininkas nustatytas.

ĮVERTINIMAS

- DIDELĖ RIZIKA (nuo 21 balo)
- VIDUTINĖ RIZIKA (nuo 11 iki 20 balų)
- ŽEMA RIZIKA (iki 10 balų)

5. Bendravimas su smurtą artimoje aplinkoje patyrusiu asmeniu baudžiamojo proceso metu. Kaip išvengti antrinės viktimizacijos ir suteikti paramą

Kadangi po sunkaus smurto asmuo bendrauja su teisėsaugos institucijų atstovais, jų elgesys turi labai didelę reikšmę ir gali lemti, ar susiformuos neišgydoma ilgalaikė reakcija į smurtą. Po nusikalstamos veikos nukentėjusieji yra ypač pažeidžiami, ikiteisminio tyrimo pareigūnams tenka sudėtingas ir atsakingas vaidmuo tuo jautriu laikotarpiu, kuris gali švelninti traumos išgyvenimą arba jį reikšmingai sustiprinti ir sukelti antrinę viktimizaciją.

Tinkamas pareigūnų ir kitų asmenų elgesys. Nukentėjusiųjų savęs suvokimas po trauminio įvykio yra sutrikęs, pasitikėjimas ir saugumo jausmas – prarastas. Todėl pirminė užduotis yra atkurti bent mažiausią pasitikėjimą pareigūnais ir kitais žmonėmis. Tai yra tolesnės paramos pagrindas, nes leidžia suteikti nukentėjusiajam tai, ko jam labiausiai reikia. Nukentėjusysis po nusikalstamos veikos dažniausiai turi tris pagrindinius poreikius: atkurti saugumo jausmą; išsikalbėti, išreikšti su įvykiu susijusias emocijas; gauti informaciją, ką daryti toliau (*First Response to Victims of Crime*, 2008). Tačiau, kad šie poreikiai būtų patenkinti, nukentėjusysis turi pradėti pasitikėti su juo bendraujančiu asmeniu ar ikiteisminio tyrimo pareigūnu.

Norint tinkamai bendrauti, reikia suprasti pažeidžiamo asmens būseną, jos priežastis (apie jas rašėme anksčiau), patiriamas emocijas ir elgesį, kurie ne visada yra adekvatūs ar palankūs pareigūnams. Kartais bendravimas yra tikras iššūkis. Pavyzdžiui, būdinga, kad patyręs trauminį įvykį asmuo yra sutrikęs ir sunkiai orientuojasi aplinkoje, jis gali būti ir intoksikuotas, prastos fizinės, higieninės būklės, išsigandęs ir vengti bet kokio bandymo jį šnekinti ar jam kitaip padėti, jaustis bejėgis, negalintis pajudėti, labai liūdnas, verkiantis, negalintis susikaupti ir prašantis palikti jį ramybėje. Šiais atvejais svarbiausia išlaikyti artimą, bet neįkyrų kontaktą su nukentėjusiuoju, leisti jam nurimti, užtikrinti, kad jis jaustųsi saugus, ir stengtis rodyti, kad pareigūnai ar kiti bendraujantys asmenys yra pasiruošę suteikti visą reikiamą paramą patys ar

garantuoti, kad ji bus suteikta profesionalių medikų, psichologų, socialinių darbuotojų ar NVO.

Kadangi smurtas vyksta artimoje aplinkoje, auka per laikotarpį, kol atvyksta pareigūnai, jau gali būti susitaikiusi su smurtautoju, kaip jau, matyt, ne kartą yra buvę, ir neigti smurtą. Auka gali net pykti ant pareigūnų ir liudytojų ar žmonių, kurie stengiasi jai padėti, ir tai dažnai sukelia šių neigiamas reakcijas, nepalankų ar net prieššką santykį. Nukentėjusiojo pykčio reakciją reikėtų suprasti kaip smurto sukeltą psichologiškai pagrįstą baimės ir bejėgiškumo nulemtą reakciją, kuri nukreipiama į netinkamą objektą, kaip sutrikimą, pasimetimą, nežinant, kaip elgtis toliau. Tada svarbiausia, kad pareigūnas, suprasdamas reakcijos priežastį, išlaikytų šiltą ir atjaučiantį kontaktą ir, teikdamas neįkyrią pagalbą, palaipsniui keistų nukentėjusiojo santykį į sau palankesnį.

Dažnai nukentėjusysis jaučia gėdą. Priežastys gali būti įvairios. Gėdos jausmas gali kilti, nes nusikalstamos veikos metu su juo elgtasi nederamai, taip, kaip jis savo noru niekad nebūtų pasielgęs, jam gali būti gėda bent kiek išsamiau pasakoti, kas buvo daroma, ir pan. Gėdos jausmas gali būti susijęs su jo esama būkle, kaip jis atrodo, kaip jaučiasi, nes jo būklė gali neatitikti asmens reikalavimų sau. Gėdos jausmą gali lemti ir aukos numatymas, kad gali būti vėliau nubaustas smurtautojo, kad apie „gėdingą“ įvykį sužinos artimieji, draugai ir pan.

Kaltės jausmas kyla, nes dažnas nukentėjusysis kaltina save, kad netinkamai elgėsi, nesipriešino, o gal net davė dingstį kaltininko veiksams.

Esant smurtui artimoje aplinkoje, pareigūnas turi užtikrinti, kad su smurtą patyrusiu asmeniu ir smurtautoju būtų kalbama atskirai, nes didelė tikimybė, kad dėl smurtautojo buvimo greta auka koreguos savo parodymus. Tokiais atvejais smurto aukos turi girdėti nuolatinį patikinimą, kad smurtas jau praėityje, kad nukentėjusysis niekaip neatsakingas už tai, kas įvyko, kad jis elgėsi geriausiu būdu, kurį tuo metu galėjo pasirinkti, kad tokių įvykių, nepriklausomai nuo žmogaus norų, vis tiek atsitinka ir pan. Pareigūnas taip pat turi pasakyti, kad jis turi įstatymo numatytus įgaliojimus fiziškai apsaugoti auką nuo smurtautojo. Pokalbio metu pareigūnas turėtų išlaikyti

besąlygiškai teigiamą santykį, leisdamas nukentėjusiajam nepertraukiamai išsakyti ar išreikšti savo jausmus. Išsiaiškinęs situaciją vietoje pareigūnas priima tinkamus sprendimus, atsižvelgdamas į tai, kad yra didžiulė tikimybė smurtautojui pakartotinai smurtauti. Iš FRA (Smurtas prieš moteris, 2014) apklausoje dalyvavusių moterų, kurios nurodė, kad jas išžagino dabartinis partneris, apie trečdalis (31 proc.) sakė, kad jų partneris jas išžagino šešis ar daugiau kartų. Turėdamas tai galvoje, pareigūnas turi suprasti, kad auka pasiryžo prašyti pagalbos dėl smurto patyrusi jį daug kartų, ir jei pareigūnas netinkamai įvertins situaciją, ji gali būti pasmerkta tolesnėms kančioms ar net mirčiai.

Visais atvejais ne tik pareigūnų, bet ir bendruomenės ar NVO narių tinkamas elgesys turi apimti sąmoningas pastangas naudoti **keturis paramos ir aukos įgalinimo principus**.

Saugumo užtikrinimas:

- užtikrinti fizinę, emocinę paramą ir saugumą;
- sudaryti sąlygas, kad auka jaustųsi patogiai;
- užtikrinti, kad nukentėjusysis daugiau nepatirtų fizinės žalos (fizinės apsaugos priemonės, NVO pagalba, laikino būsto suteikimas ir pan.);
- pasiūlyti paskambinti šeimos nariui ar kitam žmogui, kuriuo pasitikti;
- užtikrinti konfidencialumą.

Kontrolės atkūrimas ir informavimas:

- suteikti nukentėjusiajam reikiamą informaciją, taip pat informaciją apie jo teises ir galimybes gauti pagalbą, informuoti, kas vyks toliau, ir pan.;
- įtraukti nukentėjusįjį į visų su juo susijusių sprendimų priėmimą;
- užtikrinti, kad visos intervencijos (pavyzdžiui, medicininės, ekspertinės) vyktų nukentėjusiajam turint pakankamą informaciją ir sutikimą.

Pagarba:

- elgtis pagarbiai ir saugoti nukentėjusiojo savigarbą;
- įvardyti nukentėjusiojo stiprybes, pasireiškusias nusikalstamos veikos metu ar po jos;
- kalbėti nukentėjusiojo gimtąja kalba arba rasti vertėją;
- įdėmiai klausytis;

- kiek įmanoma atsižvelgti į norus;
- gerbti kalbinius, kultūrinius, religinius, lyties ir lytinės orientacijos skirtumus.

Nuolatinė parama:

- elgtis šiltai ir rūpestingai;
- teikti emocinę paramą būnant kartu, išklausanč, atjaučiant, suprantant;
- teikti praktinę paramą, pasiūlyti priėjimą prie turimų išteklių (medicininės paslaugos, higienos priemonės, transportas ir pan.);
- įtraukti šeimos narius ar kitus asmenis, kuriais pasitikima, į paramos teikimą;
- nukreipti nukentėjusiuosius gauti reikiamą paramą į specializuotas organizacijas;
- lydėti nukentėjusįjį, esant jam stresą keliančioms situacijoms.

Netinkamas elgesys dažnai lemia antrinę viktimizaciją. Šis terminas apibūdina traumuojantį išgyvenimą, kuris nėra tiesioginis nusikaltimo rezultatas, bet kyla dėl institucijų ar individų netinkamo elgesio su nukentėjusiuoju. Kartais jis pasireiškia kaip tiesioginis nukentėjusiojo teisių neigimas, ypač jei jis priklauso nepalankiai vertinamoms socialinėms grupėms, yra kitos rasės ar lytinės orientacijos ir pan., ar atsisakymas pripažinti įvykdyto nusikaltimo faktą, jo nuvertinimas. Subtilesniais atvejais šis terminas apibūdina elgesį, kuris rodo, kad nesuvokiama pažeidžiamų asmenų psichologinė būseną, kad į nukentėjusįjį žiūrima kaip į parodymų, reikalingų nuteisti kaltininką, šaltinį, o ne į asmenį, esantį pažeidžiamos būsenos.

Elgesio klaidos, lemiančios antrinę viktimizaciją

1. Dažniausiai netinkamas elgesys pasireiškia vengimu teikti psichologinę paramą ir užtikrinti saugumą, kurie nukentėjusiajam tuo metu reikalingiausi. Taip sustiprinamas nukentėjusiojo nusikalstamos veikos metu atsiradęs įsitikinimas apie nesaugų, pavojingą, prieš jį nusiteikusį pasaulį. Dar daugiau – jei nebuvo pritaikytos tinkamos asmens apsaugos priemonės, tai gali sudaryti sąlygas pakartotinei viktimizacijai.

2. Remiantis klaidingais įsitikinimais, nukentėjusysis yra tiesiogiai ar ne-

tiesiogiai kaltinamas prisidėjęs prie smurto. Pavyzdžiui, esant seksualiniam prievartavimui, gali būti užsimenama, kad gal nukentėjęsysis pats provokavo tokį elgesį savo apranga ar elgesiu; sakoma, kad jis turėjo visas progas pabėgti; kad buvo išgėręs ir nusirengęs, taigi – netiesiogiai sutiko; kad turi blogą reputaciją dėl savo laisvo elgesio; teigiama, kad jei moteris priešinasi, joks vyras jos išprievartauti negali; kad nukentėjęsysis gudrauja siekdamas keršto, pasipelnyti ir pan. Tokie pareiškimai ar garsiai išsakomos abejonės yra vienas stipriausių antrinės viktimizacijos šaltinių, nes stiprina nepasitikėjimą, mažina saugumą, aktyvina traumuojančius gėdos ir kaltės jausmus.

3. Neišsaugomas nukentėjusiojo anonimiškumas ir informacija paviešinama. Tokiais atvejais neigiamą poveikį gali patirti ir psichologinę krizę išgyvenantys artimieji.

4. Nesuteikiama reikalinga fizinė, medicinos ar psichologinė pagalba.

5. Nukentėjęsysis neinformuojamas ar negaunamas pakankama informacija pagrįstas jo sutikimas atlikti galimai traumuojančias procedūras (pavyzdžiui, išžagavimo atveju atliekama ginekologinė apžiūra ir mėginių ėmimas).

6. Nukentėjęsysis, jau apklaustas apie traumuojančias įvykio detales, apklausiamas iš naujo, taip vėl jam sukeliant asociatyviai su nusikaltimu susijusius neigiamus išgyvenimus. Jie taip pat gali būti sukelti akistatos su įtariamuju (kaltinamuoju), įvykio vietos pakartotinio lankymo metu, daiktinių įrodymų pakartotinė apžiūra ir pan., todėl šių veiksmų, jei nėra būtinybės, reikėtų vengti.

6. Smurto artimoje aplinkoje prevencija ir kaip išvengti pakartotinės viktimizacijos: pareigūnų ir NVO, bendruomenių bendradarbiavimas

Pirmoje šio leidinio dalyje paminėtuose nacionaliniuose teisės aktuose smurto artimoje aplinkoje problemą siūloma spręsti **trimis pagrindinėmis kryptimis**, kurių pagrindinis tikslas – užkirsti kelią pirminei ir pakartotinei

viktimizacijai. Pirma, numatant smurto artimoje aplinkoje prevencines priemones. Antra, numatant priemones greitai ir efektyviai reaguoti į informaciją apie smurto artimoje aplinkoje atvejus ir užkardyti tolesnius smurtautojo neteisėtus veiksmus, užtikrinti saugią aplinką nukentėjusiajam. Trečia, suteikiant kompleksinę pagalbą nukentėjusiajam nuo smurto artimoje aplinkoje iki pradedant baudžiamąjį procesą ir jo metu. Šios priemonės, kaip smurto artimoje aplinkoje prevencijos gairės, aptartinos atskirai.

Pirmoji kryptis, susijusi su pirminės viktimizacijos prevencija. Prevencija gali būti vykdoma įvairiais būdais, juos kreipiant į skirtingas smurtą lemiančias ir palaikančias priežastis. Didžiausias ratas, kuriam turi būti skiriamas didelis dėmesys, yra visuomenė ir jos nuostatos. Vidurinis ratas – įvairios institucijos, bendruomenės. Į siauriausią ratą patenka atskiros šeimos ir individai.

Didžiausias prevencijos ratas yra visuomenėje ar atskiroje jos dalyje vėraujančios nuostatos į skirtingas lytis, jų tarpusavio santykius, nuostatos apie žmonių bendravimą, sukurančios pagrindą smurtui. Šiame leidinyje priežasčių išsamiau nenagrinėsime, tik paminėsime, kad šiuo lygmeniu smurto prevencijai (ne tik artimoje aplinkoje, bet ir patyčių prevencijai mokyklose, prekybos žmonėmis ir pan.) reikalingi dideli pokyčiai.

Pirmiausia reikalingi pokyčiai, susiję su vyro ir moters santykiais, požiūriu į lyčių lygybę. Neatsitiktinai daugiau nei 90 proc. smurtautojų artimoje aplinkoje yra vyrai. Kodėl? Jie jaučiasi turintys teisę taip elgtis. Neretai tokią nuostatą palaiko rigidiškas vyro ir moters vaidmenų įsivaizdavimas šeimoje, kur jėgos ir kontrolės funkcija priskiriama vyrui. Lietuvoje tokios nuostatos labai gajos ir jų keitimas yra gerokai rimtesnė socialinė problema nei vien smurto prevencija. Štai Lietuvoje vis dar gajus požiūris, kad moters vieta namuose, o visa kita veikla, taip pat ir darbinė, galima tik tada, jei pirmojoje srityje moteris sugeba susitvarkyti be vyro pagalbos. Toks iškreiptas požiūris lemia tai, kad dažniausiai smurto artimoje aplinkoje priežastimis tampa vyro priekaištai dėl buitės dalykų, kurie ilgainiui išauga į fizinį smurtą. Pavyzdžiui, Vilniaus apylinkės teismo nuosprendžiu Ramūnas nuteistas už nesunkų savo sutuoktinės Jolantos sveikatos sutrikdymą. Jolantos parodymais

nustatyta, kad grįžęs iš darbo Ramūnas ėmė priekaištauti Jolantai dėl to, kad jos pagaminta sriuba yra atvėsusi. Tai sukėlė Ramūno pyktį ir jis sudavė Jolantai keturis smūgius kumščiu į veidą. Nagrinėjant baudžiamąją bylą teisme, Jolanta teigė atleidusi sutuoktiniui ir mananti, kad jo smurtas buvo iš dalies pateisinamas – ji netinkamai vykdė savo, kaip sutuoktinės, pareigas. Šio įvykio eiga gerai iliustruoja tiek vyro smurtą skatinančias jo nuostatas, tiek žmonos smurto toleravimą, kurį ji grindžia taip pat panašiomis socialinėmis nuostatomis.

2016 m. ES atliktas tyrimas Smurtas lyties pagrindu (2016) atskleidžia smurtą palaikančias lietuvių nuostatas. Europos Sąjungoje tik 15 proc. žmonių sutinka su teiginiu, kad smurtas artimoje aplinkoje yra privatus reikalas ir turi būti sprendžiamas šeimoje, bet Lietuvoje taip manančiųjų yra 22 procentai. Lietuva Europos Sąjungoje pirmauja ir pagal skaičių asmenų (31 proc.), manančių, kad partnerio vertimas lytiškai santykiuoti neturėtų būti draudžiamas įstatymu. ES tokių yra 11 procentų.

Antra, būtini pokyčiai, susiję su pagarba pagrindinėms žmogaus teisėms ir laisvėms, kurių niekam nevalia pažeisti. Lietuva neturi gilių demokratinų tradicijų, todėl socialinėje aplinkoje daug netolerancijos kitokiai nuomonei, religiniams ar politiniams įsitikinimams, gyvenimo būdai, nepagarba asmeniniam gyvenimui ir asmens bei šeimos privatumui. Net ir valstybiniu mastu neskubama ginti pažeistų asmens pamatinių teisių ir laisvių. Šią nuostatą puikiai iliustruoja 2013 m. priimtas Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimas byloje „Valiulienė prieš Lietuvą“, kuriame pripažinta, kad Lietuva tinkamai neužtikrino pareiškėjos apsaugos nuo smurto ir leido smurtautojui, jos sutuoktiniui, išsisukti nuo atsakomybės. Taip Lietuvos valstybė pažeidė konvencijos 3 straipsnį, draudžiantį kankinimą, nežmonišką ar žeminantį asmens orumą elgesį. Teisėjas pabrėžė, kad smurto šeimoje aktas savaime yra žeminantis ir menkinantis auką, jis yra būtent tai, ko siekia smurtautojas. Anot jo, valstybės atsakomybė turi būti vertinama, atsižvelgiant į Lietuvos visuomenėje paplitusią smurto kultūrą moterų atžvilgiu. Pritariamąją nuomonę išsakęs teisėjas taip pat atkreipė dėmesį, kad tokiose visuomenėse kaip Lietuvos valstybė tenka ypač griež-

ta pareiga apsaugoti smurto artimoje aplinkoje aukas, gerbti jų teises ir tinkamai reaguoti į teisių pažeidimus.

Trečia, būtini pokyčiai, susiję su supratimu, kaip konstruktyviai turėtų būti sprendžiami nesutarimai, konfliktai, kaip esant esminiams skirtumams tarp žmonių turėtų būti išlaikoma pagarba vienas kitam.

Vidurinis prevencijos ratas – valstybės ir savivaldybių institucijų, NVO, bendruomenės švietimas. Šiuo lygmeniu vykdomos priemonės gali būti labai specifinės smurto artimoje aplinkoje aspektu. Pirmiausia priemonės turėtų būti susijusios su teisėsaugos institucijų pareigūnų švietimu apie smurto artimoje aplinkoje mastą, jo priežastis ir pasekmes, svarbias ne tik tiesiogiai aukai, bet ir didesnei daliai visuomenės. Smurto artimoje aplinkoje padarinius jaučia tiek smurtą patiriantys asmenys ir jų šeimos nariai (asmenys, siejami arba praeityje sieti santuokos, partnerystės, svainystės arba giminytės ryšiais), tiek kiti visuomenės nariai. Šie padariniai sietini ne tik su sunkiais dvasinės ir fizinės sveikatos sutrikimais, bet ir su socialinėmis ir ekonominėmis sąnaudomis. Būtina skatinti supratimą, kad aukos, patyrusios artimųjų smurtą, nėra dėl to kaltos, kad nepriklausomai nuo jų elgesio nusikalstamos veikos padarymo metu ar prieš ją smurtas nepateisinamas jokiais argumentais ir kad į bet kokį pranešimą apie tokį įvykį turi būti reaguojama operatyviai, efektyviai ir kokybiškai, su auka elgiantis pagarbiai ir empatiškai. Lietuva šiame kontekste jau turi skaudžios patirties, kai Klaipėdos rajone net penkias valandas policijos pagalbos nesulaukusi moteris buvo nužudyta girtu vyro. Už netinkamą savo pareigų atlikimą į pagalbos prašymą laiku nesureagavę policijos pareigūnai, turėję informacijos apie tai, kad prieš šią moterį ir anksčiau buvo smurtaujama, buvo nuteisti kriminalinėmis bausmėmis.

Profesinio vienišumo, komandinio darbo ir bendradarbiavimo stoka – vienas svarbių aspektų, apsunkinančių pirminės ir pakartotinės viktimizacijos prevenciją. Todėl ypač svarbu skatinti ir plėtoti teisėsaugos institucijų pareigūnų, nevyriausybiinių organizacijų, kurios rūpinasi smurto artimoje aplinkoje aukomis, ir valstybinių įstaigų atsakingų pareigūnų bendradarbiavimą. Tai galima daryti organizuojant bendrus mokymus, pasitarimus,

apskritojo stalo diskusijas, kurių metu kiekvienas atstovaujantis savo organizacijai turėtų galimybę išdėstyti savo požiūrį į šios problemos sprendimą, išsakyti kylančias problemas ir bandyti ieškoti bendro darbo sąlyčio taškų. Tokio bendradarbiavimo ir bendravimo poreikis pabrėžtas ir Valstybinės smurto artimoje aplinkoje prevencijos bei pagalbos teikimo nukentėjusiems asmenims 2014–2020 m. programoje. Joje nurodyta, kad svarbu tobulinti teisėsaugos pareigūnų, socialinių darbuotojų, sveikatos priežiūros, vaiko teisių apsaugos specialistų, švietimo ir ugdymo įstaigų darbuotojų, kitų sričių specialistų, dirbančių su smurtą patyrusiais asmenimis, kvalifikaciją, sukurti emocinio palaikymo pagalbą teikiantiems specialistams sistemą, kuri užtikrintu, kad žmogiškieji išteklių būtų naudojami taupiai ir veiksmingai. Taip pat būtina tobulinti kompleksinės pagalbos teikimo smurtą patyrusiems asmenims mechanizmą, pagrįstą valstybės ir savivaldybių institucijų ir įstaigų, nevyriausybinių organizacijų, kitų įstaigų, organizacijų ir visuomenės bendradarbiavimu.

Atkreiptinas dėmesys, kad Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarime dėl valstybinės smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir pagalbos teikimo nukentėjusiems asmenims 2014–2020 m. programos patvirtinimo taip pat pabrėžiama, kad Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas įpareigoja ir savivaldybių institucijas atkreipti dėmesį į smurto artimoje aplinkoje problemas, savivaldybės strateginiame plėtros ir (arba) savivaldybės strateginiame veiklos planuose numatyti prevencijos priemones, skirtas smurtą patyrusiems asmenims. Savivaldybių institucijos turėtų plėtoti veiklą su nevyriausybiniomis organizacijomis, teikiančiomis pagalbą smurtą patyrusiems asmenims, ir prireikus pirkti iš jų paslaugas. Siekiant įgyvendinti šią programą, 2014 m. rugsėjo 24 d. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministras priėmė įsakymą, kuriuo patvirtintas veiksmų planas, numatantis: išsamiau supažindinti visuomenę su įvairiomis smurto apraiškomis, jo padariniais ir būtinybe užkirsti jam kelią, ugdyti nepakantumą smurtiniam elgesiui; tobulinti valstybės ir savivaldybių institucijų darbuotojų, kitų asmenų, dirbančių smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir pagalbos teikimo smurtą patyrusiems asmenims srityse, profesinę kompetenciją; sukurti

ir įgyvendinti prevencines smurtinio elgesio keitimo priemones; tobulinti kompleksinės pagalbos teikimo smurtą patyrusiems asmenims mechanizmą, pagrįstą valstybės ir savivaldybių institucijų ir įstaigų, nevyriausybinių organizacijų, kitų įstaigų, organizacijų ir visuomenės bendradarbiavimu; stiprinti valstybės institucijų, savivaldybių bei nevyriausybinių organizacijų bendradarbiavimą. Šiam tikslui įgyvendinti numatyti du uždaviniai: organizuoti supervizijas dirbantiesiems su smurtą patyrusiais asmenimis, reguliariai organizuoti tarpžinybinės darbo grupės apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje klausimams koordinuoti ir spręsti posėdžius.

Ministro pirmininko 2013 m. birželio 14 d. potvarkiu Nr. 212 „Dėl darbo grupės sudarymo“, pakeistu 2014 m. rugsėjo 1 d. įsakymu Nr. 162, sudaryta tarpžinybinė darbo grupė apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje klausimams koordinuoti ir spręsti. Nuolat rengiami susitikimai su nevyriausybiniėmis organizacijomis, teikiančiomis specializuotą kompleksinę pagalbą. Toliau plėtojant tarpinstitucinį bendradarbiavimą, svarbu į šios darbo grupės posėdžius ir susitikimus su nevyriausybiniėmis organizacijomis kviešti atitinkamų sričių ekspertus, siūlyti ir įgyvendinti priemones, kurios gerintų įvairių pagalbos teikėjų sąveiką ir stiprintų koordinuotą kompleksinį pagalbos teikimo mechanizmą.

Kai kurios savivaldybės yra patvirtinusios smurto artimoje aplinkoje prevencijos programas. Jose detalai apibūdinamas šio reiškinio mastas ir pavojingumas, įvardijamos prevencinės priemonės: šviesti visuomenę smurto artimoje aplinkoje prevencijos klausimais, tobulinti savivaldybės pareigūnų kompetenciją, tobulinti paslaugų smurtą patyrusiems asmenims ir jų šeimos nariams sistemą, gerinti paslaugų kokybę, prieinamumą, skatinti kurti nevyriausybines organizacijas, dirbančias smurto artimoje aplinkoje srityje. Štai Plungės rajono savivaldybės tarybos 2016 m. gegužės 26 d. sprendimu buvo pasirašyta bendradarbiavimo sutartis tarp Klaipėdos apygardos probacijos tarnybos, Klaipėdos apskrities vyriausiojo policijos komisariato Plungės rajono policijos komisariato ir Plungės socialinių paslaugų centro. Ja susitarta padėti Probacijos tarnybos Probacijos skyriaus, veikiančio Plungės rajono savivaldybės teritorijoje, prižiūrimiems asmenims, tarp jų

ir nepilnamečiams, taikantiems smurtą ir (arba) turintiems priklausomybę nuo psichiką veikiančių medžiagų, spręsti socialines problemas, koordinuoti Probacijos tarnybos, Plungės r. PK, Paslaugų centro ir Administracijos Vaiko teisių apsaugos skyriaus, Socialinės paramos skyriaus, seniūnijų bendras pastangas, siekiant padėti prižiūrimiesiems reabilituotis ar reintegruoti į bendruomenę, vykdyti jų elgesio korekciją, taip pat teikti socialinę, psichologinę pagalbą nukentėjusiems nuo smurto asmenims.

Bendradarbiavimo poreikis jaučiamas ne vien tik dirbant su jau patyrusia smurtą auka, bet ir siekiant mažinti šių nusikalstamų veikų latentiškumą. Pavyzdžiui, medikai, į kuriuos kreipėsi smurtą patyręs asmuo, turėtų pranešti teisėsaugos institucijų pareigūnams apie tokį atvejį, nes jis, labai tikėtina, buvo smurto artimoje aplinkoje aktas. Tokia pareiga turėtų tekti ir Vaiko teisių apsaugos tarnybos specialistams, pedagogams, mokyklų socialiniams darbuotojams, pastebėjusiems galimą smurto artimoje aplinkoje įvykį vaiko šeimoje.

Trečiasis ratas – visuomenės ir atskirų individų švietimas ir informavimas, padedantis atpažinti smurtą. Smurto artimoje aplinkoje nusikalstamų veikų prevencija yra ne tik teisėsaugos institucijų pareigūnų atsakomybė, bet ir visuomenės narių, artimųjų. Tarpusavyje bendraujantys artimieji, kaimynai, vieno miestelio gyventojai, neabejingi pastebėtiems smurto artimoje aplinkoje aktams, gali gerokai prisidėti prie tokio pobūdžio nusikalstamų veikų prevencijos ir nusikalstamų veikų latentiško mažinimo. Šį tikslą galima pasiekti užsiimant visos visuomenės ir atskirų į rizikos grupę patenkančių asmenų ar jų artimųjų švietimu. FRA tyrimas (*Smurtas prieš moteris*, 2014) nurodo, kad apie smurto atvejus policijai ir kitoms tarnyboms pranešama retai. Tik viena iš trijų partnerių smurto aukų apie pastarąjį sunkų smurto atvejį pranešė policijai ar kokiai nors kitai tarnybai. Tikėtina, kad prieš apsisprendamos pranešti apie partnerių smurtą moterys dažnai patiria keletą tokio smurto atvejų. Teismų praktika rodo, kad neretai fizinis ir seksualinis smurtas tęsiasi dešimtmečius. Taigi svarbu siekti, kad visuomenė geriau atpažintų smurtą artimoje aplinkoje, gautų daugiau informacijos apie tokio pobūdžio smurto žalą, prevenciją,

pagalbą jį patyrusiesiems, bausmes už jo naudojimą, taip pat smurtinio elgesio keitimą ir taptų jam nepakanti.

Būtina skatinti visuomenės narius, pastebėjus pirmiau aptartus smurto artimoje aplinkoje požymius, bendradarbiauti su policijos pareigūnais, pranešti jiems apie galimai daromas tokias nusikalstamas veikas. Svarbu išlikti neabejingiems ir akyliau stebėti šeimą, kurioje jau buvo pasitaikę smurto atvejų. Išgirdus tokios šeimos namuose neįprastą triukšmą, pagalbos šauksmus ar pastebėjus sužalotus asmenis, pasiūlyti jiems savo pagalbą (pavyzdžiui, laikiną apgyvendinimą, palydėti į policijos įstaigą ar tiesiog nuoširdžiai pasikalbėti, padrąsinti kreiptis į policijos pareigūnus ar NVO).

Visuomenės švietimas apie jau įvykusius smurto artimoje aplinkoje aktus, apie galimas teises priemones kovojant su jais, informavimas apie kaltininko nuteisimu pasibaigusius baudžiamuosius procesus padeda formuoti požiūriui, kad smurtas artimoje aplinkoje negali būti ir nėra toleruojamas, kovai su juo pasitelkiama pati griežčiausia atsakomybės forma – baudžiamoji atsakomybė, o kaltininkams skiriamos kriminalinės bausmės. Labai svarbu visuomenėje ugdyti supratimą, kad smurto artimoje aplinkoje problema nėra vien tik konkrečios šeimos problema, nes apima visos visuomenės gyvenimo vertybinius pagrindus.

Siekiant užtikrinti smurto artimoje aplinkoje prevenciją, ypač svarbus vaidmuo tenka teisėsaugos institucijų, NVO ir bendruomenės bendradarbiavimui. Teisėsaugos institucijų pareigūnų užduotis – ne tik užkardyti nusikalstamas veikas, bet ir vykdyti bendruomenės informavimo funkciją, tarpininkauti tarp bendruomenės ir NVO atstovų, į kuriuos turi būti nukreipiami jau smurtą patyrę ar potencialiai galintys tapti aukomis asmenys. Aktyvi bendruomenė gali atlikti ypatingą vaidmenį, nes būtent bendruomenės nariai dažniausiai sužino apie šeimas, kuriose smurtaujama, ir turi galimybę tiesiogiai pabendrauti su smurtautoju, jį kaimyniškai paraginti liautis ar pasidalyti šia informacija su teisėsaugos institucijų pareigūnais. Tai galima pasiekti palaikant efektyvų bendruomenės atstovų ir vietos policijos pareigūnų dialogą, plačiau taikant tokias iniciatyvas, kaip „Saugi kaimynystė“.

Kuriant efektyvų, savanoriškumu ir pagalba grįstą bendradarbiavimą, rekomenduojami šie žingsniai:

- nuoseklaus ir aiškaus funkcijų pasiskirstymo prasme bendradarbiavimo modelio sukūrimas. Jame reikėtų įvardyti, už ką turi būti atsakinga policija, savivalda, bendruomenė, NVO;
- tokio modelio pristatymas nuolat atnaujinamame leidinyje ar tinklalapyje, kuriame būtų aiškiai įvardijama, už kokias konkrečias sritis yra atsakinga kiekviena bendradarbiaujanti įstaiga ar organizacija ir kokias funkcijas ji atlieka;
- geriausių praktikų pavyzdžių aprašymas ir sklaida ne tik institucijoms, bet ir bendruomenėms, ypatingą dėmesį kreipiant į didžiausios rizikos bendruomenes. Matyt, būtų prasminga tai leisti atlikti policijos bendruomenės pareigūnams, kad jie tokius pavyzdžius rinktų, sistemintų ir platintų per „Saugios kaimynystės“ grupių tinklą ar pan.;
- nuolatinis tobulinimosi, gerosios patirties sklaidimo skatinimas, įtraukiant ir bendruomenės narius;
- reabilitacijos priemonių taikymas ir bausmę atlikusiam smurtautojui.

Suaugusiųjų mokymas. Švietimas yra viena svarbiausių prevencijos priemonių, kokias galėtų inicijuoti tiek valstybės ar savivaldybių institucijos, tiek specializuotos pagalbos centrai (SPC) ar NVO. Kuriant ir įgyvendinant suaugusiųjų mokymo programas smurto artimoje aplinkoje prevencijos klausimais bendruomenėse, svarbu, kad sukurtos mokymų metodikos būtų efektyvios ir remtųsi pasiteisinusiais suaugusiųjų mokymo metodais, pagrįstais suaugusiųjų poreikiais ir mokymosi ypatybėmis. Suaugusieji yra linkę prisiimti atsakomybę už savo sprendimus ir tikisi kryptingo ugdymo (Knwles ir kt., 2005). Todėl, renkantis mokymo metodus, reikia atkreipti dėmesį į šiuos aspektus:

- suaugusiesiems svarbu suprasti, kodėl jiems reikalingos konkrečios žinios. Šiuo atveju jie turi suprasti, kokią žalą daro smurtas šeimoje asmenims, bendruomenei ir visuomenei, kaip jį galima sustabdyti ir kokios yra prevencijos priemonės;
- suaugusieji teikia pirmenybę mokymuisi iš patirties. Todėl smurto rū-

šis verta pristatyti konkrečiais pavyzdžiais, iliustruojančiais smurto atsiradimą ir įvairias jo apraiškos formas;

- suaugusieji mokosi spręsdami problemas. Visi aptariami aspektai gali būti pateikiami kaip problemos, turinčios įvairių sprendimų, kurių gali ieškoti besimokantieji. Pavyzdžiui, smurtas artimoje aplinkoje vystosi ne per vienus metus ir čia savitą vaidmenį atlieka tiek smurtautojas, tiek auka. Besimokantieji gali aptarti, kokie sprendimai gali turėti įtakos smurtautojo ar aukos elgesiui bei nuostatoms;

- suaugusieji mokymo medžiagą suvokia geriausiai, jeigu medžiaga jiems yra aktuali. Taigi jiems reikia padėti rasti sąsajų su jų asmenine, tėvų ar vaikų patirtimi.

Antroji teisės aktuose išskiriama kryptis susijusi su priemonėmis, skirtomis greitai ir efektyviai reaguoti į smurto artimoje aplinkoje atvejus, juos sustabdyti ir fiziškai apsaugoti nukentėjusįjį nuo tolesnių smurtautojų veiksmų (pakartotinės viktimizacijos). Pagal Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymą policijos pareigūnas, užfiksavęs smurto artimoje aplinkoje įvykį, nedelsdamas imasi priemonių apsaugoti smurtą patyrusį asmenį ir, atsižvelgdamas į nustatytas aplinkybes, pradeda ikiteisminį tyrimą pats ar praneša apie tokį poreikį prokurorui. Taip pat policijos pareigūnas privalo užtikrinti smurtą patyrusio asmens apsaugą ir pranešti apie įvykį specializuotos pagalbos centrui (apie šio centro funkcijas išsamiau bus kalbama apibrėžiant trečiąją kryptį). Smurtą patyrusio asmens apsaugai užtikrinti, pagal minėtą įstatymą ir BPK, taikomos šios priemonės:

- netrukus po smurto artimoje aplinkoje fakto nustatymo smurtautojas paprastai sulaikomas ne ilgiau kaip 48 val., per kurias turi būti sprendžiamas klausimas dėl kardomosios priemonės, numatytos BPK, skyrimo (jei ikiteisminis tyrimas jau pradėtas);

- siekiant apsaugoti smurtą patyrusį asmenį, pagal BPK, smurtautojui turėtų būti taikomos kardomosios priemonės, sudarančios galimybę izoliuoti jį nuo nukentėjusiojo, pavyzdžiui, suėmimas, jeigu jam taikyti yra įstatyme numatytos sąlygos ir pagrindai, ar BPK 132¹ straipsnyje įtvirtin-

ta speciali kardomoji priemonė – įpareigojimas gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo ir (arba) nesiartinti prie nukentėjusiojo arčiau nei nustatytu atstumu. Skiriant šią kardomąją priemonę, įtariamasis taip pat gali būti įpareigojamas bet kokia forma nebendrauti ir neieškoti ryšių su nukentėjusiuoju ir kartu su juo gyvenančiais asmenimis, taip pat nesilankyti nurodytose vietose, kuriose būna nukentėjusysis ar kartu su juo gyvenantys asmenys;

- jeigu ikiteisminis tyrimas nebuvo pradėtas arba smurtautojui nebuvo skirta BPK numatyta kardomoji priemonė, jam gali būti skiriamos Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatyme numatytos priemonės: įpareigojimas smurtautojui laikinai išsikelti iš gyvenamosios vietos, jeigu jis gyvena su smurtą patyrusiu asmeniu, ir įpareigojimas smurtautojui nesiartinti prie smurtą patyrusio asmens, nebendrauti, neieškoti ryšių su juo. Šių priemonių vykdymą privalo užtikrinti policijos pareigūnai.

Trečiąją kryptį sudaro priemonės, kuriomis siekiama suteikti pagalbą smurtą artimoje aplinkoje patyrusiam asmeniui, numatytos abiejuose aptariamuose teisės aktuose. Tinkamas pagalbos baudžiamojo proceso metu suteikimas gali padėti išvengti ne tik antrinės viktimizacijos, bet ir nutraukti smurto ratą. Teismų praktika atskleidžia liūdnas tendencijas, kad smurtą patyrusios moterys jau baudžiamojo proceso metu, dar iki priimančios teismo nuosprendį, susitaiko su savo skriaudėjais ir neretai klaidina teismą duodamos melagingus parodymus apie sužalojimo aplinkybes.

Pagal Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymą policijos pareigūnai, nustatę smurto artimoje aplinkoje faktą, be apsaugos priemonių taikymo, turi pareigą pranešti apie įvykį specializuotos pagalbos centrui (SPC). SPC pradėjo veikti 2012 m. rugsėjį. Kartu su partneriais pagal jungtinės veiklos sutartis jis teikia specializuotą pagalbą smurtą patyrusiems asmenims visoje Lietuvoje. Per 2013 m. tokia pagalba suteikta daugiau nei 5 tūkst. smurtą patyrusių asmenų, kurių 90 proc. sudaro moterys.

SPC, gavęs iš policijos informaciją apie smurto artimoje aplinkoje atvejį ir smurtą artimoje aplinkoje patyrusio asmens duomenis, pagal galimybes nedelsdamas, ne vėliau kaip kitą SPC darbo dieną po informacijos gavimo,

telefonu ar kitomis priemonėmis bei būdais susisiečia su smurtą artimoje aplinkoje patyrusiu asmeniu ir jam pasiūlo specializuotą kompleksinę pagalbą. Jei smurtą artimoje aplinkoje patyręs asmuo priima specializuotą kompleksinę pagalbą, konsultantas:

- informuoja, konsultuoja ir (arba) tarpininkauja sprendžiant su smurtu artimoje aplinkoje susijusius klausimus;
- suteikia psichologinę ir (arba) teisinę pagalbą. Jei SPC nėra psichologo ir (arba) teisininko, SPC tarpininkauja, kad smurtą artimoje aplinkoje patyrusiam asmeniui būtų suteikta reikiama pagalba kitoje valstybės ir savivaldybės institucijoje, įstaigoje ar nevyriausybinėje organizacijoje;
- kartu su smurtą artimoje aplinkoje patyrusiu asmeniu sudaro veiksmų ir pagalbos priemonių planą;
- su smurtą artimoje aplinkoje patyrusiu asmeniu suderina jam priimtinausią galimą tolesnės specializuotos kompleksinės pagalbos teikimo būdą;
- siekdami suteikti specializuotą kompleksinę pagalbą smurtą artimoje aplinkoje patyrusiam asmeniui ir užtikrinti teikiamos specializuotos kompleksinės pagalbos efektyvumą bei kompleksiskumą, prirėikus bendradarbiauja su VTAS, savivaldybių įstaigomis, seniūnijomis ar nevyriausybinėmis organizacijomis, teikiančiomis pagalbą smurtą patyrusiems asmenims, įstaigomis ir (arba) organizacijomis, teikiančiomis nakvynės, apgyvendinimo ar kitas būtinas paslaugas, su policija, sveikatos priežiūros įstaigomis, teisinę pagalbą teikiančiomis įstaigomis bei institucijomis ir kt.

Baudžiamojo proceso įstatyme numatyta gerokai daugiau procesinių priemonių, skirtų apsaugoti smurtą artimoje aplinkoje patyrusį asmenį nuo neigiamo baudžiamojo proceso poveikio ir efektyviai ginti savo pažeistas teises, reikalauti, kad kaltininkui būtų įvykdytas teisingumas. 2016 m. kovo 1 d. įsigaliojo BPK pakeitimai, kuriais buvo įgyvendintos Direktyvoje pateikiamos elgesio su pažeidžiamais nukentėjusiais gairės. Svarbiausi šių pakeitimų aspektai yra:

- pažeidžiami baudžiamojo proceso dalyviai (tarp jų ir smurtą artimoje aplinkoje patyrę asmenys) įvardijami kaip specialių apsaugos poreikių turintys asmenys;

- specialių apsaugos poreikių įvertinimas turi būti atliktas ikiteisminio tyrimo metu ne vėliau kaip prieš pirmąją apklausą.

BPK ir generalinio prokuroro rekomendacijoje „Dėl rekomendacijų dėl nukentėjusių specialių apsaugos poreikių vertinimo patvirtinimo“ (2016) numatytos šios apsaugos priemonės, taikytinos smurtą artimoje aplinkoje patyrusiems asmenims, kurie, pagal 4 dalyje aptartą metodiką, pripažintini turinčiais specialių apsaugos poreikių: neviešas bylos nagrinėjimas teisme; lydinčio asmens dalyvavimas, sudarantis sąlygas nevyriausybinių organizacijų atstovams ar kitiems asmenims, galintiems suteikti emocinę paramą ir pagalbą nukentėjusiajam, lydėti jį viso baudžiamojo proceso metu; tos pačios lyties pareigūno atliekama apklausa; atitinkamą specializaciją turinčio pareigūno atliekama apklausa; nukentėjusiojo informavimas apie įtariamojo (kaltinamojo) paleidimą iš įkalinimo vietos; informavimas apie teisės aktuose nustatytas galimas taikyti apsaugos priemonės ir jų skyrimo tvarką; priemonės, leidžiančios teismams bylas nagrinėti pažeidžiamam nukentėjusiajam palankiu būdu – apklausas teisme atlikti vengiant nukentėjusiojo ir kaltininko akistatos (pavyzdžiui, taikant nuotolinį apklausos būdą ar vidinę televiziją, apklausą vykdant nedalyvaujant įtariamajam (kaltinamajam), apklausą vykdant specializuotame apklausos kambaryje, įrašant vaizdą ir garšą); specialistų dalyvavimas apklausoje.

7. Kur kreiptis pagalbos?

Tinkama, adekvati ir laiku suteikiama pagalba smurtą artimoje aplinkoje patiriančiam asmeniui – svarbi priemonė, galinti padėti išvengti pakartotinės, antrinės viktimizacijos ir akivaizdžiai prisidėti prie nukentėjusiojo reabilitacijos proceso. Pagalbą smurtą artimoje aplinkoje patyrusiems asmenims turi ir gali teikti šie asmenys bei organizacijos:

- nukentėjusiojo artimieji, šeimos nariai. Jie gali suteikti smurto aukai laikiną prieglobstį, teikti reikalingą emocinę ir finansinę paramą;
- bendruomenės atstovai, kaimynai, draugai. Šie žmonės gali būti pir-

mieji įspėję smurtautoją dėl nederamų veiksmų ir atsakomybę už juos. Be to, jie gali būti akylai stebėtojai, kad smurtas nepasikartotų;

- policijos pareigūnai, turintys imtis įstatymo numatytų veiksmų smurtui nutraukti ir aukai apsaugoti. Jie nuolatiniu dėmesiu šeimoms, kuriose buvo užfiksuotas smurtas, turi užtikrinti jo prevenciją;

- specialiosios organizacijos, kurių veikla susijusi su pagalbos nukentėjusiesiems teikimu. Tai ir specializuotos pagalbos centrai, ir psichologinę pagalbą teikiančios organizacijos, veikiančios, kiek leidžia jų kompetencija, ir padedančios smurto aukoms. Jų sąrašas pateikiamas knygos pabaigoje;

- nevyriausybinės organizacijos, kurios savo iniciatyva ar vykdydamos didesnius projektus gali suteikti paramą ir atlikti reikalingą švietimo veiklą, šalinančią smurto prielaidas.

Nukentėjusiojo artimųjų, šeimos narių, kaimynų ir bendruomenės pagalba ypač reikšminga, suteikiant pirminę pagalbą, išvedant nukentėjusį iš smurto rato, padrąsinant kreiptis pagalbos, suteikiant laikiną prieglobstį netrukus po smurtautojo neteisėtų veiksmų, lydint nukentėjusį viso baudžiamojo proceso metu (apklausose, teismo posėdžiuose ir pan.). Asmenų, kurie nedrįsta kreiptis pagalbos net ir patirdami sunkų smurtą, yra labai daug. Pavyzdžiui, trečdalis moterų, patyrusių sunkiausią partnerio seksualinį smurtą, kreipėsi į gydytoją, sveikatos centrą ar ligoninę, tik 6 proc. kreipėsi į moterų prieglaudą, o 4 proc. – į pagalbos aukoms organizacijas. Apytiksliai viena iš keturių partnerio ar ne partnerio seksualinės prievartos aukų po sunkiausios prievartos nesusisiekė su policija ar kokia nors kita organizacija dėl to, kad joms buvo gėda ar kad jos buvo sutrikusios (Smurtas prieš moteris, 2014).

Policijos pareigūnų pagalba nukentėjusiajam apima kelias sritis. Pirmiausia tai tinkamas ir adekvatus reagavimas į pranešimus apie smurtą artimoje aplinkoje – greitas atvykimas į įvykio vietą, priemonių, numatytų Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatyme ir BPK, taikymas (smurtautojo sulaikymas, įpareigojimo gyventi skyrium ir (arba) nesiartinti prie nukentėjusiojo taikymas ir vykdymo užtikrinimas, nukentėjusiojo nukreipimas į SPC ir pan.). Antroji policijos pareigūnų pagalbos teikimo nukentėju-

siajam sritis susijusi su tinkamu jų elgesiu baudžiamojo proceso metu. Apie tai, koks policijos pareigūnų elgesys laikytinas tinkamu, rašyta penktoje šio leidinio dalyje. Svarbu siekti, kad smurtą artimoje aplinkoje patiriantys asmenys kaip įmanoma labiau pasitikėtų policijos pareigūnais, nebijotų į juos kreiptis patyrę smurtą ir nesijaustų antrą kartą viktimizuoti dėl jų netinkamo, pašaipaus, vertinamojo elgesio.

Kitų institucijų ir nevyriausybių organizacijų teikiamą pagalbą nukentėjusiesiems nuo smurto artimoje aplinkoje sudaro psichologinės, emocijinės, socialinės pagalbos priemonės. Šiame leidinyje jau rašyta apie tai, kokią veiklą šioje srityje vykdo specializuotos pagalbos centrai. NVO Moterų informacijos centras 2016 m. inicijavo socialinę kampaniją „Tikros istorijos – reali pagalba“, skirtą pristatyti smurto artimoje aplinkoje aukoms pagalbą teikiančius specializuotos pagalbos centrus. NVO „Caritas“ veikla taip pat susijusi su tokios pagalbos teikimu – esant poreikiui, „Caritas“ atstovai teikia socialinę, psichologinę, teisinę pagalbą, taip pat laikinai apgyvendina. Būtiną priminti ir apie pagalbos telefoną 112, kuriuo reikėtų nedelsiant skambinti, esant smurtui artimoje aplinkoje.

Specializuotos pagalbos centrų Lietuvoje telefonai ir adresai

Specializuotos pagalbos centrų, 2016 m. teikiančių specializuotą kompleksinę pagalbą smurtą artimoje aplinkoje patyrusiems asmenims, sąrašas pagal savivaldybes				
Eil. Nr.	Savivaldybė	Organizacijos pavadinimas	Tel.	El. pašto adresas
1.	Akmenės r.	Moterų veiklos inovacijų centras	8 652 24 232	mvic@splius.lt
2.	Alytaus m.	Alytaus miesto moterų krizių centras	8 645 45 287	ammkc@aktv.lt
3.	Alytaus r.	Alytaus miesto moterų krizių centras	8 645 45 287	ammkc@aktv.lt
4.	Anykščių r.	Anykščių moterų užimtumo ir informacijos centras	8 615 45 464	anyksciumoterys@gmail.com
5.	Birštonas	Asociacija Kauno moterų draugija	8 603 89 833	kmd.asoc@gmail.com
6.	Biržų r.	Lietuvos agentūros „SOS vaikai“ Panevėžio skyrius	8 699 86 866	paramosnamai@gmail.com
7.	Druskininkai	Alytaus miesto moterų krizių centras	8 645 45 287	ammkc@aktv.lt
8.	Elektrėnai	Moterų informacijos centras	8 5 262 90 03, 8 650 95 216	spc@lygus.lt
9.	Ignalinos r.	Visagino šeimos krizių centras	8 699 20 069, 8 686 60 657	viltisvskc@gmail.com
10.	Jonavos r.	Moters pagalba moteriai	8 618 40 044	info@moters-pagalba.lt
11.	Joniškio r.	Moterų veiklos inovacijų centras	8 652 24 232	mvic@splius.lt
12.	Jurbarko r.	Tauragės moters užimtumo ir informacijos centras	8 446 61 565, 8 616 55 877	taurage@moterscentras.w3.lt
13.	Kaišiadorių r.	Asociacija Kauno moterų draugija	8 603 89 833	kmd.asoc@gmail.com
14.	Kalvarija	Marijampolės apskrities moters veiklos centras	8 343 59 525, 8 633 55 007	spc.mar@gmail.com
15.	Kauno m.	Kauno apskrities moterų krizių centras	8 679 31 930	kaunoaspc@kamkc.lt
16.	Kauno r.	Asociacija Kauno moterų draugija	8 603 89 833	kmd.asoc@gmail.com
17.	Kazlų Rūda	Marijampolės apskrities moters veiklos centras	8 343 59 525, 8 633 55 007	spc.mar@gmail.com

18.	Kelmės r.	Tauragės moters užimtumo ir informacijos centras	8 446 61 565, 8 616 55 877	taurage@moterscentras.w3.lt
19.	Kėdainių r.	Moters pagalba moteriai	8 618 40 044	info@moters-pagalba.lt
20.	Klaipėdos m.	Klaipėdos socialinės ir psichologinės pagalbos centras	8 46 350 099, 8 650 60 094	kmn@moteriai.lt
21.	Klaipėdos r.	Kretingos moterų informacijos ir mokymo centras	8 445 78 024, 8 605 82 331	kretingosmoterys@gmail.com
22.	Kretingos r.	Kretingos moterų informacijos ir mokymo centras	8 445 78 024, 8 605 82 331	kretingosmoterys@gmail.com
23.	Kupiškio r.	Lietuvos agentūros „SOS vaikai“ Panevėžio skyrius	8 699 86 866	paramosnamai@gmail.com
24.	Lazdijų r.	Alytaus miesto moterų krizių centras	8 645 45 287	ammkc@aktv.lt
25.	Marijampolė	Marijampolės apskrities moters veiklos centras	8 343 59 525, 8 633 55 007	spc.mar@gmail.com
26.	Mažeikių r.	Telšių krizių centras	8 609 02 636, 8 682 29 459, 8 444 74 282	kriziucentras@gmail.com
27.	Molėtų r.	Anyškčių moterų užimtumo ir informacijos centras	8 615 45 464	anyksciumoterys@gmail.com
28.	Neringos m.	Klaipėdos socialinės ir psichologinės pagalbos centras	8 46 350 099, 8 650 60 094	kmn@moteriai.lt
29.	Pagėgiai	Koordinacinis centras „Gilė“	8 610 10 715	koordinaciniscentras@gmail.com
30.	Pakruojo r.	Moterų veiklos inovacijų centras	8 652 24 232	mvic@splius.lt
31.	Palangos m.	Klaipėdos socialinės ir psichologinės pagalbos centras	8 46 350 099, 8 650 60 094	kmn@moteriai.lt
32.	Panevėžio m.	Lietuvos agentūros „SOS vaikai“ Panevėžio skyrius	8 699 86 866	paramosnamai@gmail.com
33.	Panevėžio r.	Lietuvos agentūros „SOS vaikai“ Panevėžio skyrius	8 699 86 866	paramosnamai@gmail.com
34.	Pasvalio r.	Lietuvos agentūros „SOS vaikai“ Panevėžio skyrius	8 699 86 866	paramosnamai@gmail.com
35.	Plungės r.	Telšių krizių centras	8 609 02 636, 8 682 29 459, 8 444 74 282	kriziucentras@gmail.com
34.	Prienų r.	Asociacija Kauno moterų draugija	8 603 89 833	kmd.asoc@gmail.com
37.	Radviliškio r.	Moterų veiklos inovacijų centras	8 652 24 232	mvic@splius.lt

38.	Raseinių r.	Raseinių krizių centras	8 657 87 475	info@kriziucentras.eu
39.	Rietavas	Telšių krizių centras	8 609 02 636, 8 682 29 459, 8 444 74 282	kriziucentras@gmail.com
40.	Rokiškio r.	Lietuvos agentūros „SOS vaikai“ Panevėžio skyrius	8 699 86 866	paramosnamai@gmail.com
41.	Skuodo r.	Kretingos moterų informacijos ir mokymo centras	8 445 78 024, 8 605 82 331	kretingosmoterys@gmail.com
42.	Šakių r.	Marijampolės apskrities moters veiklos centras	8 343 59 525, 8 633 55 007	spc.mar@gmail.com
43.	Šalčininkų r.	Moterų informacijos centras	8 650 95 216, 8 5 262 90 03	spc@lygus.lt
44.	Šiaulių m.	Moterų veiklos inovacijų centras	8 652 24 232	mVIC@splus.lt
45.	Šiaulių r.	Moterų veiklos inovacijų centras	8 652 24 232	mVIC@splus.lt
44	Šilalės r.	Koordinacinis centras „Gilė“	8 610 10 715	koordinaciniscentras@gmail.com
47.	Šilutės r.	Kretingos moterų informacijos ir mokymo centras	8 445 78 024, 8 605 82 331	kretingosmoterys@gmail.com
48.	Širvintų r.	Moterų informacijos centras	8 5 262 90 03, 8 650 95 216	spc@lygus.lt
49.	Švenčionių r.	Moterų informacijos centras	8 5 262 90 03, 8 650 95 216	spc@lygus.lt
50.	Tauragės r.	Tauragės moters užimtumo ir informacijos centras	8 446 61 565, 8 616 55 877	taurage@moterscentras.w3.lt
51.	Telšių r.	Telšių krizių centras	8 609 02 636, 8 682 29 459, 8 444 74 282	kriziucentras@gmail.com
52.	Trakų r.	Moterų informacijos centras	8 5 262 90 03, 8 650 95 216	spc@lygus.lt
53.	Ukmergės r.	Moters pagalba moteriai	8 618 40 044	info@moters-pagalba.lt
54.	Utenos r.	Anykščių moterų užimtumo ir informacijos centras	8 615 45 464	anyksciumoterys@gmail.com
55.	Varėnos r.	Alytaus miesto moterų krizių centras	8 645 45 287	ammkc@aktv.lt

56.	Vilkaviškio r.	Marijampolės apskrities moters veiklos centras	8 343 59 525, 8 633 55 007	spc.mar@gmail.com
57.	Vilniaus m. (išskyrus Naujininkų, Grigiškių, Naujosios Vilnios seniūnijas)	Vilniaus moterų namai	8 5 261 63 80	vmotnam@vmotnam.lt
	Vilniaus m. (Naujininkų, Grigiškių, Naujosios Vilnios seniūnijos)	Moterų informacijos centras	8 5 262 90 03, 8 650 95 216	spc@lygus.lt
58.	Vilniaus r.	Moterų informacijos centras	8 5 262 90 03, 8 650 95 216	spc@lygus.lt
59.	Visagino r.	Visagino šeimos krizių centras	8 699 20 069, 8 686 60 657	viltisvskc@gmail.com
60.	Zarasų r.	Visagino šeimos krizių centras	8 699 20 069, 8 686 60 657	viltisvskc@gmail.com

Kiti kontaktai

Smurtą artimoje aplinkoje patyrusiems asmenims užtikrinama galimybė nemokamai naudotis emocinės pagalbos tarnybų paslaugomis. Šios tarnybos pasiekiamos toliau nurodytais kontaktais.

Emocinės paramos tarnyba	Tel.	El. pašto adresas	Darbo laikas
„Pagalbos moterims linija“	8 800 66 366	pagalba@moteriai.lt	kasdien visą parą
„Vilties linija“	116 123	vilties.linija@gmail.com	kasdien visą parą

Literatūra

Barlow, D. H. (2002). *Clinical handbook of psychological disorders: a step-by-step treatment*. UK, The Guilford Press.

Buss, D. *The Handbook of Evolutionary Psychology* (2005). USA, John Wiley & Sons.

Chomentauskas, G., Dereškevičiūtė, E., Murauskienė, D. (2015). *Psichologinė parama aukoms ir liudytojams bei jų apsauga teismo procese*. Vilnius, Žmogaus studijų centras. ISBN 978-609-438-012-9.

Chomentauskas, G., Dereškevičiūtė, E., Murauskienė, D. (2016). *Savanorio vadovas: kaip teikti paramą nukentėjusiesiems ir liudytojams teisme*. Vilnius, Žmogaus studijų centras. ISBN 978-609-438-014-3.

Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders 5, 5th ed., American Psychiatric Association (2013).

Ellsberg, M. Bott, S., Morrison, A. (2007). *Addressing Gender-Based Violence*. World Bank Research Observer 22(1).

Fusé, T., Forsyth, J. P., Marx, B., Gallup, G. G., Weaver, S. (2007). *Factor structure of the tonic immobility scale in female sexual assault survivors: an exploratory and confirmatory factor analysis*. *Journal of Anxiety Disorders*, 21, 265–283.

Global and Regional Estimates of Violence Against Women: Prevalence and Health Effects of Intimate Partner Violence and Non – Partner Sexual Violence (2013). Prieiga per internetą: http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/85239/1/9789241564625_eng.pdf. Žiūrėta: 2016 m. gruodžio 15 d.

Heidt, J. M., Marx, B. P., Forsyth, J. P. (2005). *Tonic immobility and childhood sexual abuse: a preliminary report evaluating the sequela of rape-induced paralysis*. *Behavioral Research and Therapy*, 43(9), 1157-71.

Herman, J. L. (1992). *Complex PTSD: A syndrome in survivors of prolonged and repeated trauma*. *Journal of Traumatic Stress*, 5 (3), 377–391.

Hobson, J. A. (1988). *The dreaming brain*. New York, Basic Books.

Honig, A. I. L., Lewinski, W. J. (2008). *A survey of the research on human factors related to lethal force encounters: Implications for law enforcement training, tactics, and testimony*. *Law Enforcement Executive Research Forum*. Prieiga per internetą: <http://www.forcescience.org/articles.html>. Žiūrėta: 2014 m. gruodžio 17 d.

Horowitz, M. J. (1986). *Stress response syndromes*. Michigan, J. Aronson.

Jewkes, R. (2002). Intimate partner violence: causes and prevention. *The Lancet* 359:9315.

Knowles M. S., Holton III E. E., Swanson R. A. (2005). *The Adult Learner: The Definitive Classic in Adult Education and Human Resource Development*. Burlington, MA: Elsevier.

Luxenberg, T., Joseph, S., Kolk, V., Bessel, A. (2001). Complex trauma and disorders of extremes Stress (DESNOS) diagnosis, part one: assessment. *Directions in Psychiatry*, 21, The hatherleigh Company.

Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodeksas (2016 m. kovo 1 d. redakcija). Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.EC588C321777/wVDVLNqyxV>. Žiūrėta: 2016 m. gruodžio 15 d.

Lietuvos Respublikos Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.E14E65020CCC>. Žiūrėta: 2016 m. gruodžio 15 d.

Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2016 m. vasario 29 d. įsakymas „Dėl rekomendacijų dėl nukentėjusiųjų specialių apsaugos poreikių vertinimo patvirtinimo“. Prieiga per internetą: <https://www.etar.lt/portal/lt/legalAct/86bc22f0dfa611e58a92afc65dd68e97>. Žiūrėta: 2016 m. gruodžio 15 d.

Loftus, E. F. (2002). Memory faults and fixes. *Issues in Science and Technology*, 18(4), 41–50.

McCarley, J. S., Vais, M., Pringle, H., Kramer, A. F., Irwin, D. E., & Strayer, D. L. (2001). Conversation disrupts visual scanning of traffic scenes. Paper presented at the Ninth Vision in Vehicles Conference, Brisbane, Australia.

Morgan, J. (2004). Tort, Insurance and Incoherence. *The Modern Law Review*, 67 (3), 384-401.

Moskowitz, A. (2004). Scared Stiff: Catatonia as an Evolutionary-based Fear Response. *Psychological Review*, 111 (4), 984–1002.

Polukordienė, O. K. (2003). *Psichologinės krizės ir jų įveikimas*, Vilnius.

Smurtas prieš moteris. ES masto apklausa. Apibendrinti rezultatai. Liuksemburgas: Europos Sąjungos leidinių biuras (2014). ISBN 978-92-9239-387-8doi:10.2811/61403.

Smurto prieš vaikus diagnostikos metodinės rekomendacijos. Prieiga per internetą: https://sam.lrv.lt/uploads/sam/documents/files/Veiklos_sritys/Asmens_sveikatos_prieziura/Diagnostikos_metodikos_ir_rekomendacijos/Rekomendacijos/SMURTO%20PRIE%20VAIKUS%20DIAGNOSTIKOS%20METODIN%4%96S%20REKOMENDACIJOS.pdf. Žiūrėta: 2016 m. gruodžio 15 d.

Smurtas lyties pagrindu. Specialusis Eurobarometras 449. (2016). Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/COMMFrontOffice/publicopinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/SPECIAL/surveyKy/2115>. Žiūrėta: 2016 m. gruodžio 15 d.

Strayer, D., Drews, F., & Johnston, W. (2003). Cell phone-induced failures of visual attention during simulated driving. *Journal of Experimental Psychology: Applied Sciences*, 9(1), 23–32.

Strang, H., Sherman, L., Angel, C., Woods, D., Bennett, S., Newbury-Birch, D. (2007). Victim evaluations of face to face restorative justice conferences: A quasi-experimental analysis. *Journal of Social Issues*, 62, 281–307.

First response to victims of crime. U.S. Department of Justice Office of Justice Programs. (2008). Prieiga per internetą: <http://rapecrisis.org.za/information-for-survivors/secondary-trauma/>. Žiūrėta: 2016 m. gruodžio 15 d.

Violence Against Women: an EU – Wide Report (2014). Prieiga per internetą: <http://fra.europa.eu/en/publication/2014/violence-against-women-eu-wide-survey-main-results-report>. Žiūrėta: 2016 m. gruodžio 15 d.

Violence against women. Intimate partner and sexual violence against women (2013). Prieiga per internetą: <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs239/en/>. Žiūrėta: 2016 m. gruodžio 15 d.

Wemmers, J. A. (2009). Where do they belong? Giving victims a place in the criminal justice process. *Criminal Law Forum*, 20, 395–416.

Internetiniai šaltiniai

1. <http://www.domesticviolencelondon.nhs.uk/1-what-is-domestic-violence-/1-definition.html>
2. <http://www.domesticviolence.org>
3. <http://uzsausgjalietuva.lt/kampanija-ziniasklaidoje/sokiruojanti-statistika-per-metus-pranesimu-apie-smurta-seimoje-padaugejo-trecdaliu>
4. <http://www.nhs.uk/Livewell/abuse/Pages/signs-domestic-violence.aspx>

